

баримтлалыг хэрэгжүүлэх эдийн засгийн бүсүүдийн хөгжлийн хөтөлбөрийг баталсан. Эдгээр бүсчилсэн хөгжилтэй холбоотой үзэл баримтлал, хөтөлбөрүүд нь бүсийн түвшний эрхзүйн орчны эрх, үүрэг, хариуцлагын тогтолцоо болон санхүүжилтийн тодорхой бус байдал, засаглалын тогтвортой бус байдлаас шалтгаалан хэрэгжээгүй юм.

2003 онд Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн тэнцлийг хангах, эдийн засгийг бүсчлэн хөгжүүлэх эрх зүйн үндсийг тодорхойлж, бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалттай холбогдон үүсэх харилцааг зохицуулах зорилготой Бүсчилсэн хөгжлийн удирдлага зохицуулалтын тухай хуулийг баталсан хэдий ч уг хуулийн хэрэгжилтийн байдал хангалтгүй байна. Монгол Улсыг бүсчлэн хөгжүүлэх бодлого, төлөвлөлтийн санхүүжилт, хэрэгжүүлэх институцийн тогтолцоо тодорхой бус байна. Тухайлбал, уг хуульд бүсчилсэн хөгжлийн үйл ажиллагааг уялдуулан зохицуулах, бүсчилсэн хөгжлийн асуудлаар Засгийн газрын ерөнхий стратегийг тодорхойлох чиг үүрэг бүхий Үндэсний хороо, хэрэгжилтийг зохион байгуулах Бүсийн зөвлөл, түүний эрх, үүргийг тодорхойлж өгсөн хэдий ч хуулийн хэрэгжилт хангалтгүй байна. Мөн уг хуулийн хэрэгжилт нь бусад суурь шинжтэй гол хуулиудаар дамжин хэрэгжих шаардлагатай бөгөөд, Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль, Монгол Улсын Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хууль, Төсвийн тухай хуулиудтай уялдаа бараг байхгүй байна.

Бүсчилсэн хөгжлийн институцийн тогтолцооны хувьд бодлогыг тодорхойлох, хэрэгжүүлэх чиг үүрэг Эдийн засаг, хөгжлийн яаманд шилжсэн. Эдийн засаг, хөгжлийн яамны үйл ажиллагааны стратеги, зохион байгуулалтын бүтцэд "Бүсчилсэн хөгжлийн бодлого, салбарын хөгжлийн оновчтой байршлыг тогтоож, бүс, орон нутгийн хөгжлийг тодорхойлж, аж үйлдвэрийн нэгдсэн бодлого, төлөвлөлтөөр хангах, бүсчилсэн хөгжлийн Үндэсний хорооны ажлын албаны чиг үүргийг хэрэгжүүлэх" чиг үүрэг туссан байдаг.

5.3. Бүс, орон нутгийг хөгжүүлэх гарц шийдэл, зөвлөмж

Бүс, орон нутгийн түвшинд тулгамдаж буй түлхүүр асуудлуудыг шийдвэрлэх замаар ТХЗ-ын хэрэгжилтийг ахиулах гарц, шийдлийн саналыг

тодорхойлж байна. Энэхүү гарц шийдэл нь хөгжлийн орон зайн төлөвлөлтийн нэгдсэн цог шийдэлд үндэслэн бүс, орон нутгийн хөгжлийг дэмжих, эдийн засгийн тэргүүлэх салбаруудыг уялдаа холбоо байршилд тулгуурлан төлөвлөж, улмаар өрхийн орлого, уул уурхайн бус экспортыг нэмэгдүүлэхэд оршино.

2021 онд нийт 15.2 их наяд төгрөгийн хөрөнгө оруулалт хийгдсэн бөгөөд үүнээс 40 хувь нь дотоодын, 60 хувь гадаадын хөрөнгө оруулалт эзэлнэ. Дотоодын хөрөнгө оруулалтын 26.8 хувь нь хувийн хэвшлийн, харин гадаадын хөрөнгө оруулалтын 50.2 хувь нь ГШХО эзэлж байна. Дотоодын хувийн хэвшлийн болон ГШХО нь их нөөц, боломж байгааг харуулж байгаа бөгөөд үүнийг бүс, орон нутгийн түвшинд хүнд, хөнгөн, боловсруулах, хүнсний аж үйлдвэр, агуулахын салбарыг хөгжүүлэх, нөгөө талаас авто зам, төмөр зам, боомтын шинэчлэл, логистик, агуулахын салбар руу чиглүүлэх, бүс, орон нутгаг хөрөнгө оруулах сонирхлыг нэмэгдүүлэх замаар энэхүү нөөц, боломжийг бүрэн дүүрэн ашиглах нь зүйтэй. Хөрөнгө оруулалтыг салбараар нь авч үзвэл ХАА, боловсруулах үйлдвэр, тээвэр, агуулах зэрэг бүс орон нутгийн хөгжилд чухал ач холбогдолтой салбаруудын хувь хэмжээ хангалтгүй, бага байгаа юм.

Ийнхүү нутаг дэвсгэрийн нийгмийн хөгжлийн ялгааг багасгах эдийн засгийн газарзүйн ялгаатай бодлого хэрэгжүүлэх суурь нөхцөлийг бүрдүүлэх хүрээнд бүс, орон нутгийн түвшинд зам, тээвэр, аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуйн салбарт хөрөнгө оруулалтыг татах, нэмэгдүүлэх чиглэлийг байршлын тодорхой болгох нь бүсийн түвшинд хэрэглэгч, нийлүүлэгч, хөрөнгө оруулагчдын сонголт, боломжийг өргөжүүлнэ. Ингэснээс бүс, орон нутгийн түвшинд уул уурхайн бус экспортын хэмжээ, хөдөөгийн иргэдийн орлогыг нэмэгдүүлэх суурь нөхцөл бүрдэх бөгөөд энэ нь эдийн засгийн газарзүйн төлөвлөлтийн арга хэрэгслээр ядуурлыг бууруулах ач холбогдолтой.

Нөгөө талаас байршилд тулгуурлан эдийн засгийн тэргүүлэх, гол салбар хоорондын уялдааг хангаж, хөрөнгө оруулалтыг тодорхойлсон хөгжлийн орон зайн нэгдсэн төлөвлөлт нь өөрөө бүс, орон нутгийн түвшинд үйлдвэрлэх хүчний эрэлт хэрэгцээг цаг хугацаа, орон зайн хувьд тодорхойлж, улмаар ажиллах хүчийг оновчтой байршуулах, удирдлага, зохион байгуулалтаар хангахад дэмжлэг үзүүлнэ.

СИСТЕМ ЗУРАГЛАЛ: Бүс, орон нутгийн хөгжлийг дэмжих, өрхийн орлого, уул уурхайн бус экспортыг нэмэгдүүлэх гарц, шийдэл (Mind mapping)

Нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөл ба Алсын хараа-2050, Шинэ сэргэлтийн бодлогод дэвшүүлсэн зорилт, хүрэх түвшинд

Хөдөөгийн малчин өрхийн орлогын бүтэц

- » 49.2% малын мах ↑
- » 41.9% ноос, ноолуур ↑
- » 2.4% арьс шир ↑
- » 6.5% бусад ↑

Хөрөнгө оруулалт, эх үүсвэрээр (15.2 их наяд төгрөг, 2021 он)

- » 40% - Дотоод ↑
 - 13.2% улсын төсөв
 - 26.8% хувийн хэвшил
- » 60% - Гадаад ↑
 - ГШХО 50.2%, ХЗ 8.8%, БТ 1%

ДНБ-ий салбарын бүтэц, 2021 он & Алсын хараа-2050, ШСБ-ын зорилт

- » 13% ХАА ↑
- » 25.2% уул уурхай ↑↓
- » 9% боловсруулах үйлдвэр ↑ (2025->12%, 2030->14.6%, 2050->27.4%)
- » 3% тээвэр, агуулах ↑ (2025->5.1%, 2030->4.8%, 2050->11.6%)
- » Аялал жуулчлал 2050 онд 1 сая, 2030 онд 2 сая, 2050 онд 6 сая жуулчин авна.
- » Бүсийн тээвэр, логиистикийн тоо 2030 онд 7, 2050 онд 11.

Хүн ам, суурьшлаар

- » 47% УБ хотод ↓
- » 22% нь 21 аймгийн төв хотод ↑
- » 11% нь 309 сумын төвд ↑
- » 20% хөдөө нутагт →

Хөрөнгө оруулалт, салбараар,

- » 56.1% уул уурхай
- » 0.4% ХАА ↑
- » 2.4% боловсруулах үйлдвэр ↑
- » 2.1% Тээвэр, агуулах ↑

ДНБ-д төр, хувийн хэвшил 77.5% хувийн хэвшил, 2021 он ↑

- » Уул уурхай, боловсруулах үйдвэр, МАА, газар тариалан, аялал жуулчлал, барилга, зочид буудал, санхүү, даатгал, үл хөдлөх салбаруудын 75% хэвийн хэвшил.

Экспорт, сая.ам доллар, 2021 Нийт 9,241.1 ↑, (2025->14,020, 2030->29,660, 2050->139,870)

- » 81.3% эрдэс бүтээгдэхүүн
- » 0.5% мал, амьтны гаралтай бүтээгдэхүүн ↑
- » 0.5% хүнсний бүтээгдэхүүн ↑

үүргийг тодорхой болгох. Монгол Улсын Үндсэн хууль, Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуульд туссан хот, тосгонтой холбоотой зохицуулалтыг хэрэгжүүлэх шаардлагатай. Өөрөөр хэлбэл, одоогийн сум, багийн статустай хот, суурин газруудад улсын болон орон нутгийн зэрэглэлтэй хот, мөн тосгоны статус олгох хэрэгтэй.

Үндсэн хуульд оруулсан улсын болон орон нутгийн зэрэглэлийн үзэл санаанд нийцүүлэн "Хотын зэрэглэл, статус, үүрэг"-ийн тогтолцоог дэвшүүлж байна. Ийнхүү хотын зэрэглэлийг дотор нь хөгжилд гүйцэтгэх үүргийн хувьд 5 эрэмбэ, статус болгох нь бүс, орон нутгийн түвшинд эдийн засгийн газарзүйн ялгаатай бодлого

явуулах нэг суурь нөхцөлийг бүрдүүлэхэд оршино. Эдийн засгийн газарзүйн ялгаатай бодлого хэрэгжүүлсний үндсэн дээр нутаг дэвсгэрийн нийгмийн хөгжлийн ялгааг үе шаттай бууруулах үндсэн нөхцөл бүрдэнэ. Хотын эрэмбэ, статус бүрд харгалзан тодорхойлсон үүрэг нь тухайн хотын хөгжлийн төлөвлөлтийг нарийвчлан тодорхойлох агуулгын цар хүрээ, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалтын үндэс болно. Хотын зэрэглэл, статус, үүргийн гол үзэл санаа, үндэслэл, тодорхойлолт шалгуур үзүүлэлтийг Хавсралт 5-аас харна уу.

Хот, тосгоны эрхзүйн байдлын тухай хуульд "Хотын зэрэглэл, статус, үүрэг"-ийн тогтолцоог тусгах шаардлагатай.

Хүснэгт 5.2. Дэвшүүлж буй Монгол Улсын "Хотын зэрэглэл, статус, үүрэг"-ийн тогтолцоо

Хотын зэрэглэл	Хотын эрэмбэ, статус	Нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд гүйцэтгэх хотын үүрэг, чиглэл
Улсын зэрэглэлтэй хот	I. Улсын нийслэл хот	Олон үүрэгтэй Нийслэл хот
	II. Хөгжлийн стратегийн төв хот	Засаг захиргааны бие даасан чиг үүрэг бүхий бүсийн эдийн засаг, аж үйлдвэр, аялал жуулчлалын кластер төв, соёл, дээд боловсрол, шинжлэх ухаан, технологи, инновац, төрөлжсөн эрүүл мэндийн үйлчилгээ, тээвэр логистик, үйлчилгээний олон үүрэгтэй хот (бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд үүрэг бүхий зангилаа хот)
	III. Хөгжлийн төв хот	Засаг захиргаа, аж үйлдвэр, үйлчилгээний үүрэгтэй хот
Орон нутгийн зэрэглэлтэй хот	IV. Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	Засаг захиргаа, үйлчилгээ, үйлдвэрлэлийн үүрэгтэй хот
	V. Орон нутгийн хот	Засаг захиргаа, үйлчилгээний үүрэгтэй хот

Эх сурвалж: "Хотуудад улс, аймгийн зэрэглэл тогтоох, хот, тосгодын чиг үүрэг, статусыг тодорхойлох судалгаа" сэдэвт шинжлэх ухаан, технологийн захиалгат төслийн тайлан. БШУЯ, ШУТС, ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн.

Ховд, Дархан, Даланзадгад, Чойбалсан, Улиастай хотуудад Улсын зэрэглэлтэй Хөгжлийн стратегийн төв хотын статус олгох, Арвайхээр,

Өлгий, Сайншанд, Эрдэнэт, Мөрөн хотуудад Улсын зэрэглэлтэй Хөгжлийн төв хотын статус олгохыг зөвлөж байна.

Зураг 5.12. Хотуудын зэрэглэл, статус, үүрэг, газарзүйн байршил

Эх сурвалж: ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн. "Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн онолын үндэс, нэгдсэн аргагүй, аргачлалыг шинэчлэн боловсруулах (2019- 2021)" суурь судалгааны төслийн тайлан. УБ.

Хотуудад зэрэглэл, статус олгох асуудлыг өнөөгийн нийгэм, эдийн засгийн тулгамдсан асуудлыг шийдвэрлэх үүднээс авч үзэх хэрэгтэй. Тодруулбал, өнөөгийн нийгэм, залуус, бизнес эрхлэгчид бүс нутгийн түвшинд сонголт-боломж бүхий өрсөлдөхүйц нийгэм, соёл, эдийн засаг, дэд бүтцийн үйлчилгээ үзүүлэх, ажиллаж амьдрах таатай нөхцөл бүрдсэн хотыг хүсэмжилж байна. Бүс, орон нутгийн түвшинд Улаанбаатар хоттой өрсөлдөхүйц, Улаанбаатар хотын эсрэг татах хүчийг нөхцөлдүүлсэн, нийслэл хотын нийгэм, соёл, эдийн засаг, дэд бүтцийн үйлчилгээний ачааллыг өөртөө хуваалцах, үр ашигтай, өндөр бүтээмжтэй "Улсын зэрэглэлтэй хөгжлийн стратегийн төв хот"-уудыг тэргүүн ээлжид хөгжүүлэх, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэхийг зөвлөж байна.

5. Бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжил, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, экспортыг дэмжсэн тэнхлэгт суурилсан тээвэр-логистикийн нэгдсэн сүлжээ бий болгохыг зөвлөж байна. Бүс, орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд үүрэг бүхий, олон улс, бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцид нэгдэх, хөрш орнуудын тээврийн үндсэн сүлжээтэй холбогдох, бүсийн түвшинд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, экспорт, худалдааг нэмэгдүүлэх суурь нөхцөлийг хангасан Тээврийн дэд бүтцийн босоо, хэвтээ тэнхлэгийг тодорхойлж, түүнд суурилсан зам, тээвэр, боомт, чөлөөт бүс, логистикийн уялдаа холбоо бүхий нэгдсэн сүлжээг бий болгох, төлөвлөж, хэрэгжүүлэхийг зөвлөж байна. Энэ хүрээнд эрдэмтэн, судлаачдын дэвшүүлсэн Үндэсний тээврийн дэд бүтцийн босоо, хэвтээ тэнхлэгийн газарзүйн маршрут, тэнхлэгийн дагуу болон зангилаан дээр орших өсөлтийн төв Хөгжлийн стратегийн төв хотуудын газарзүйн байршил, эдгээр суурь төлөвлөлттэй уялдуулсан бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд үүрэг бүхий боомт, чөлөөт бүс, логистикийн газарзүйн байршил, төлөвлөлтийн саналыг авч үзэхийг зөвлөж байна (Зураг 5.12-ийг харна уу).

6. Дээд боловсрол, шинжлэх ухаан, технологи, инновац, соёл, эрүүл мэнд, хөдөлмөр эрхлэлт болон аж үйлдвэр, хөдөө аж ахуй, боловсруулах үйлдвэр, аялал жуулчлал, эрчим хүч, уул уурхай зэрэг эдийн засаг, нийгмийн гол, тэргүүлэх салбаруудын бодлого, төлөвлөлтийг орон зайн агуулгатай болгож, хөгжлийн орон зайн бодлого, төлөвлөлтийг удирдлага болгон, түүнд суурилан бүс нутаг руу чиглэсэн төлөвлөлт хийж, хэрэгжүүлэхийг зөвлөж байна. Ингэснээр нутаг дэвсгэрийн орон зайн зохион байгуулалтын хувьд салбар хоорондын уялдааг хангасан төлөвлөлт хийх нөхцөл бүрдэнэ.

7. "Хот" төвтэй кластер бүсүүдийг тодорхойлж, хөрөнгө оруулалтаар дэмжих. Аливаа бодлогын төлөвлөлт нь нийгэм, эдийн засгийг хөгжүүлэхэд оршдог. Өнгөрсөн 30 жилийн хугацаанд хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт хийхдээ нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд хотын гүйцэтгэх үүргийг төдийлөн тооцохгүйгээр, асуудалд зөвхөн аймаг, сумдын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн

хил хязгаарт баригдаж ирсэн нь төлөвлөлтийн нэг алдаа болжээ. Гэтэл томоохон хотын нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл, таталцлын цар хүрээ нь засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хилийн хязгаарыг давж бусад сум, аймаг, бүсийн түвшинд нөлөөлж байна. Үүнийг төлөвлөлтөд тооцох нэг арга зам бол Улсын зэрэглэлтэй Хөгжлийн стратегийн төв хотын **нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл-таталцлын кластер бүсийг** тодорхойлж, уг бүсэд эрэлт, хэрэгцээ, худалдаа, үйлчилгээ, үйлдвэрлэлийн хоршилт, төрөлжилтийн нэгдсэн систем бүхий өөр хоорондоо холбогдсон хөгжлийн кластер төлөвлөлт хийдэг болохыг зөвлөж байна.

8. Бүс, орон нутгийн түвшинд зангилаа бүхий холболтын эдийн засгийг бий болгох. Бүс, орон нутгийн түвшинд өсөлтийн төв хот, тээврийн босоо, хэвтээ тэнхлэг, зам, логистик, боомт, чөлөөт бүс, аж үйлдвэр, аялал жуулчлал, агаарын хилийн гарц, 4С онгоцны буудал зэрэг бүсийн хөгжилд үүрэг бүхий хүчин зүйлс нь өөр хоорондоо холбогдож, харилцан бие биеэ тэтгэж хөгжих **эдийн засаг-дэд бүтцийн газарзүйн кластер холболтуудыг** нөхцөлдүүлэх замаар бүс орон нутгийн "татах хүч"-ийг бий болгох.

Хөгжлийн орон зайн төлөвлөлтийн суурь концепцид суурилсан эрхзүй, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх арга хэрэгслүүдийг зарлах. Иргэд, хувийн хэвшил хаана ямар хөрөнгө оруулалт хийвэл үр ашигтай байх нь төлөвлөлтийн хувьд тодорхой байх хэрэгтэй. Үндэсний хэмжээнд тодорхойлсон Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн орон зайн төлөвлөлтийн хүрээнд дэвшүүлж буй төлөвлөлтийн шийдлүүдийг хэрэгжүүлэхэд эрхзүй, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалтыг нэмэгдүүлэх арга хэрэгсэл, зөөлөн бодлогын дэмжлэг зайлшгүй шаардлагатай байна. Хөгжлийн орон зайн тухайд баримтлах бодлого, төлөвлөлтийг хэрэгжүүлэхэд чиглэсэн, газарзүйн бүртгэлд суурилан хаана, ямар төрлийн эрх зүй, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалтын арга хэрэгсэл байж болохыг тодорхойлж, иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллага, гадаад, дотоодын хөрөнгө оруулагчдад нээлттэй зарлах, бизнесийн таатай орчныг бүрдүүлэхийг зөвлөж байна. Үүнд,

1. Зээлийн хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр дэмжих;
2. Газарзүйн бүртгэлд суурилсан тусгай зөвшөөрөл олгох таатай нөхцөлийг бүрдүүлэх
3. Засгийн газрын тусгай сангийн санхүүжилт, зээлийн тавигдах шаардлагад орон зайн агуулга тусгах
4. Газарзүйн бүртгэлд суурилсан татвар, төлбөр, хураамжийн хөнгөлөлттэй нөхцөлөөр дэмжих эрх зүй, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалтын арга хэрэгслийг санал болгож байна.

Энэхүү санал болгож буй арга хэрэгслийг нь хөгжлийн орон зайн төлөвлөлтийн суурь үзэл санаа бүхий "үр ашигтай, өндөр бүтээмжтэй" Улсын зэрэглэлтэй хөгжлийн стратегийн төв 5 хот, түүний нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл-таталцлын кластер бүсэд эн тэргүүнд хэрэгжүүлэхийг зөвлөж байна.

БҮЛЭГ 6.

ХЭНИЙГ Ч ОРХИГДУУЛАХГҮЙ БАЙХ ЗАРЧИМ

Тэгш бус байдал гэдэгт орлого, баялгийн төдийгүй боломж, үйлчилгээний тэгш бус хуваарилалтыг ойлгодог. Боломжийн тэгш бус байдал нь хүний эрхийн хэрэгжилтийг алдагдуулж, нийгмийн хөгжилд саад болж байна. Дэлхий даяар тэгш бус байдал аажмаар нэмэгдэж буйн зэрэгцээ Ковид-19 цар тахлын нөлөөгөөр улам нэмэгдэх хандлагатай байна.

6.1. Хөгжлөөс алслагдсан бүлэг

"Хэнийг ч орхигдуулахгүй байх" зарчмын хүрээнд АНДЭЗНК-оос санал болгосон хөгжлөөс алслагдсан бүлгийг тодорхойлох, боломжийн тэгш бус байдлыг үнэлэх арга зүйг ашиглан ТХЗ-ын шалгуур үзүүлэлтүүдийн хүрээнд үндэсний болон бүсийн түвшинд тэгш бус байдлыг үнэлэхийн зэрэгцээ нийгмийн суурь үйлчилгээний хүртээмжээс хамгийн хол хоцорсон бүлгүүдийг тодорхойлов. *Хөдөөгийн, амьжиргааны түвшин доогуур (хамгийн доод 40 хувь) өрхийн бага боловсролтой, идэр насны болон эрэгтэй хүн ам хөгжлөөс хамгийн алслагдсан бүлгээр үнэлэгдлээ.* Мөн хоёрдогч мэдээллийн эх сурвалжаас буюу өмнө хийгдсэн судалгаа, шинжилгээний үр дүн,

тайлан мэдээллийг шинжлэн үзэхэд, *хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ахмад настан, дотоодын шилжигчид, хүүхдүүд, гэр оронгүй тэнэмэл иргэд* энэхүү эрсдэлт бүлэгт хамрагдаж байна. Тухайлбал, дотоодын шилжин суурьшигчид эдийн засаг, нийгэм, эрүүл мэндийн хувьд эрсдэлд өртөж, шилжигч бус иргэдтэй харьцуулахад эмзэг байдлын түвшин нь илүү нэмэгддэг байна. Ялангуяа өндөр настан, бага боловсролтой иргэд, олон хүүхэдтэй, өрх толгойлсон шилжигч өрхүүд илүү эмзэг байна. Гэр оронгүй тэнэмэл иргэд боловсролын түвшин доогуур, архинд хэт донтсон, гэр бүлийн хүчирхийллийн золиос болсон, засан хүмүүжүүлэх эсвэл асрамжийн газраас насанд хүрээд гарсан хүмүүс байна. Түүнчлэн тэдний ахуйн нөхцөл маш хүнд, эрүүл мэндийн үйлчилгээ авч чаддаггүй, даатгалгүй, бичиг баримтгүй, байнга гадуурхалд өртөж байна. Хөгжлөөс алслагдсан буюу хол хоцорсон бүлгийн нөхцөл байдал, учир шалтгааныг нарийвчлан судлах үүднээс дээр дурдсан эрсдэлт бүлгийн зарим бүлэг, тухайлбал, ахмад настан, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, 15-19 насны өсвөр үеийнхэн болон 20-40 насны залуучуудтай бүлгийн ярилцлага хийсэн.

Шигтгээ 6.1. Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд – Хөгжлөөс алслагдсан бүлэг

Хөгжлийн бэрхшээл болон гадаад төрхөөсөө болж нийгмийн гадуурхалд байнга өртөгдөж, улмаар нийгмээс өөрсдийгөө тусгаарлах хэрэгтэй болдог. Мөн аливаа нийгмийн үйлчилгээний байгууллагууд хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан байдлаар тохируулга хийгдээгүйгээс үйлчилгээ авах боломжгүй.

...Эмэгтэй, 25 настай: Би 8 настайдаа сургуульд ороход хүүхдүүд маш их шоолж, дээрэлхэж, ялгаварладаг байсан. Тийм учраас сургуулиасаа гарсан. Миний хувьд өсөлтийн хоцролттой, саажилттай. Би насан туршийн боловсролын төвийн сургалтад хамрагдаж бичиг үсэгтэй болсон, мөн мэргэжлийн үнэмлэхтэй болсон.

...Эрэгтэй, 45 настай: Би сургуульд ерөөсөө сураагүй, сонсголын бэрхшээлтэй болохоор хүмүүстэй харилцаж чаддаггүй, сайн дурын ажил хийх их сонирхолтой, ажил олгогч нар ажилд авах дургүй, хүнтэй харилцахад заавал бичиж харьцах хэрэг гардаг, хүмүүс ингэж харилцах дургүй. Одоо гар утастай болсноор мессеж их бичиж, хүнтэй харьцдаг болсон нь бас сайхан байна. Өмнө би хүнтэй харилцахыг маш их хүсдэг байсан.

...Эмэгтэй, 31 настай: Би сэтгэцийн эмгэгтэй, хүмүүс намайг хараад л шоолдог, дээрэлхдэг, бас намайг хуурч, ашиглах сонирхолтой. Зүгээр цалингүй ажил хийлгэдэг. Би хэзээ ч сургуульд суралцаж байгаагүй, сургуульд орох гээд очиход аваагүй.

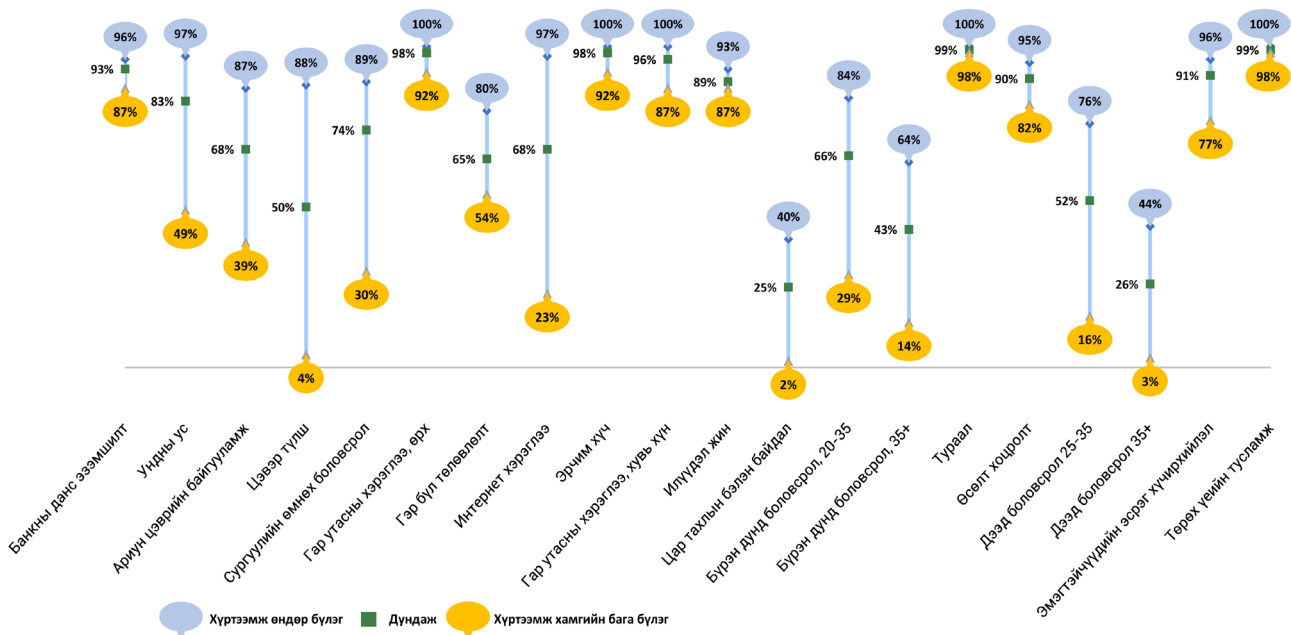
Эх сурвалж: ҮСДИ 2-ыг бэлтгэх хүрээнд хийгдсэн чанарын судалгааны үр дүнгээс

ИНБ-уудын 2022 онд хийсэн ТХЗ-ын хэрэгжилтийн явцын үнэлгээгээр, хүүхэд, залуучууд, охид эмэгтэйчүүд, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, ахмад настан, хотын захын болон хөдөөгийн иргэд, сэтгэцийн өвчтэй болон LGBTQI хүмүүс хөгжлөөс орхигдох илүү эрсдэлтэй байна гэж үзжээ.

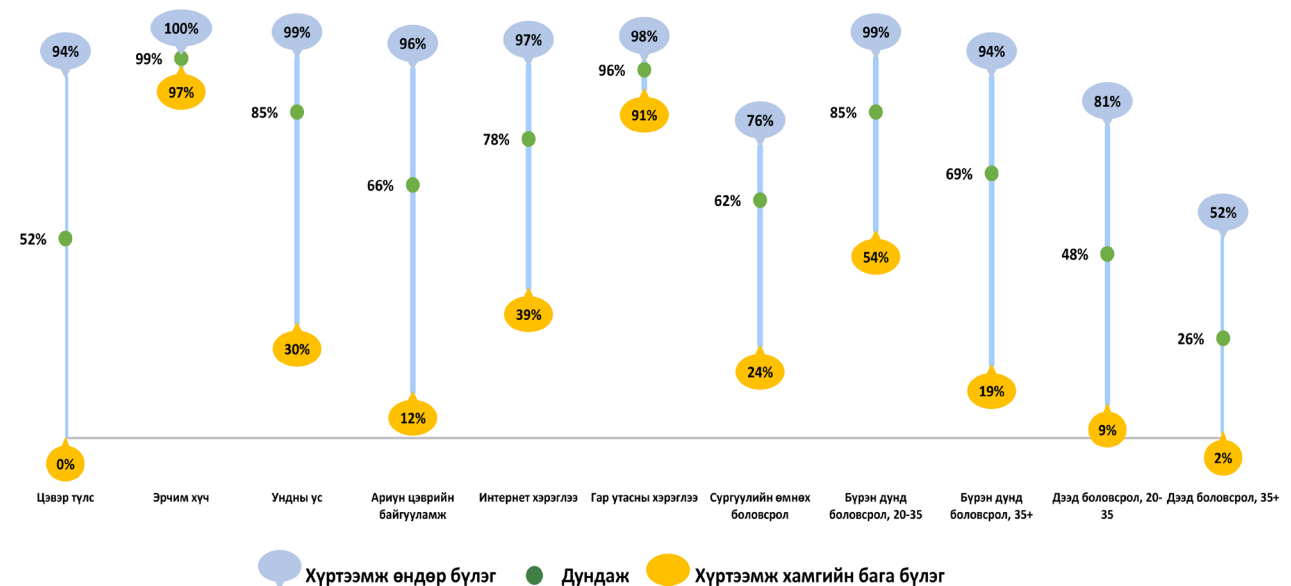
6.2. Хөгжлөөс алслагдсан байдал: Суурь үйлчилгээний хүртээмжийн ялгаа

Нийгмийн суурь үйлчилгээний хувьд 2018 болон 2021 оны байдлаар цэвэр түлшний хэрэглээ, ариун цэврийн байгууламж, ундны усны хэрэглээний түвшин өрх, хүн амын дунд маш их ялгаатай байна. Тухайлбал, улсын дүнгээр 52 хувь нь цэвэр түлш хэрэглэж байгаа ч хамгийн хол хоцорсон бүлэг нь хүртээмж өндөртэй бүлгээсээ даруй 85-94 нэгж хувиар бага хэрэглээтэй байна.

Зураг 6.1. Суурь үйлчилгээний хүртээмж, боломж ба саад бэрхшээлээр, 2018 он

Зураг 6.2. Суурь үйлчилгээний хүртээмж, боломж ба саад бэрхшээлээр, 2021 он

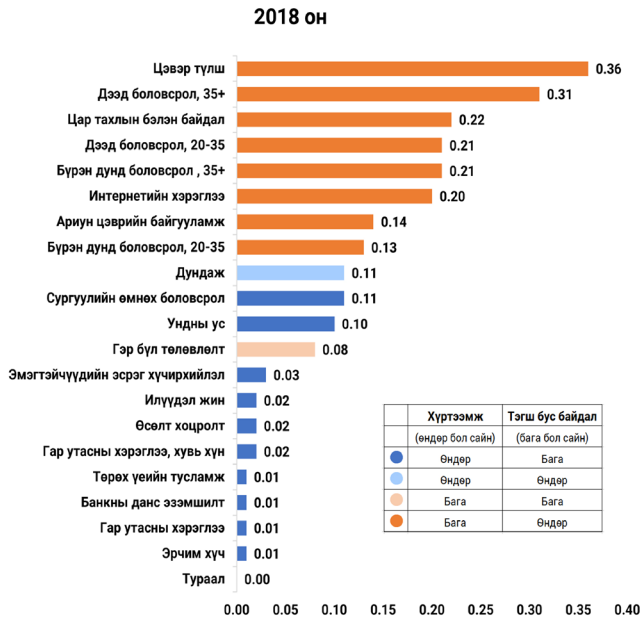
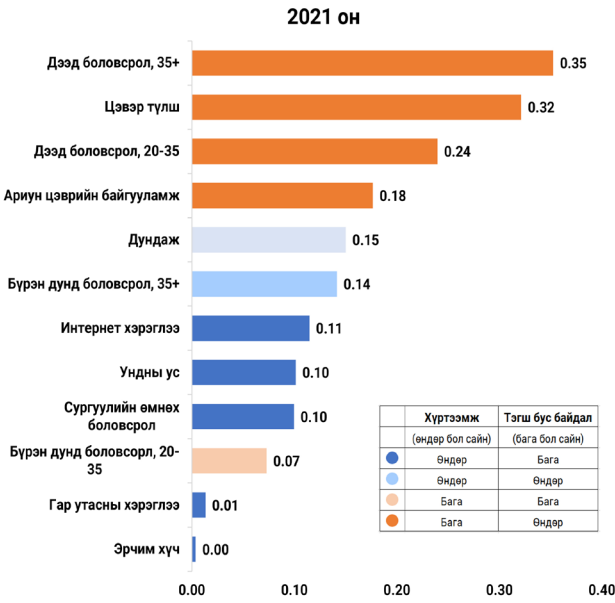
Улсын хэмжээнд ариун цэврийн байгууламжийн хүртээмж 66-68 хувьтай байхад хамгийн хол хоцорсон бүлгийн хувьд хүртээмж өндөртэй бүлгээсээ харьцангуй хол буюу 84 нэгж хувиар бага байна.

Хүн амын ундны усны хангамж улсын хэмжээнд 85 хувь байгаа хэдий ч хамгийн хол хоцорсон болон хүртээмж өндөртэй бүлэг хоорондын зөрүү бараг 70 орчим нэгж хувь байна.

20-35 насны залуучуудын дунд боловсролд хамрагдах байдал 85 хувьтай байгаа ба хамгийн хол хоцорсон болон хүртээмж өндөртэй бүлэг хоорондын зөрүү их байна.

Харин 35 дээш насны хүн амын дунд боловсролд хамрагдалт залуучуудтай харьцуулахад бага (69 хувь) байгаагийн зэрэгцээ хөгжлөөс алслагдмал болон хүртээмж өндөртэй бүлэг хоорондын зөрүү илүү өндөр байна. Дээд боловсролын хувьд 25-35 насны залуучуудын дунд боловсролын хүртээмжийн ялгаа өндөр байна. Мөн сургуулийн өмнөх боловсролын хүртээмж улсын хэмжээнд 62 хувь байгаа ч хамгийн хол хоцорсон болон хүртээмж сайтай бүлэг хоорондын зөрүү мөн л 50 гаруй нэгж хувь байна. Энэ нь бүх шатны боловсролын хүртээмжийн тэгш бус байдал өндөр байгааг илтгэж байна.

Зураг 6.3. Тэгш бус байдал (D индекс), 2018, 2021 он

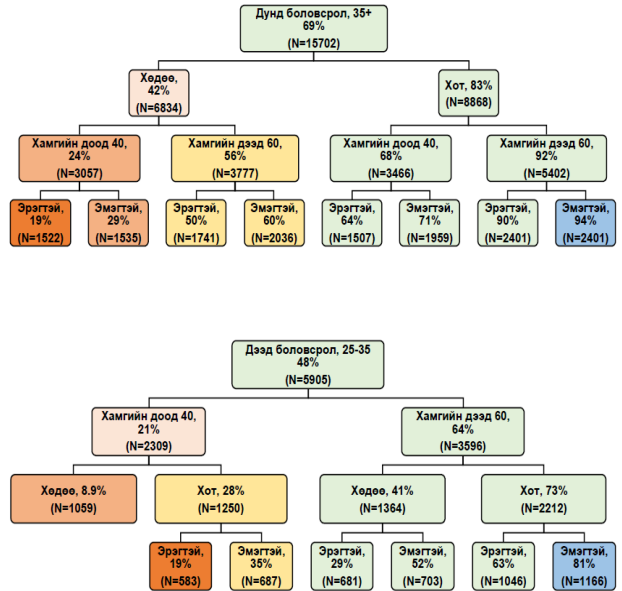
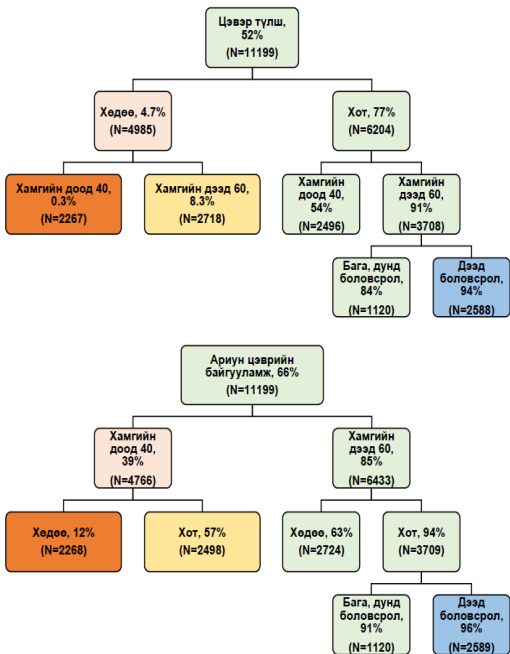

Харин ТХЗ 3, 5, 7, 17-ын хүрээнд, сонгогдсон зарим үзүүлэлтээр харахад, суурь үйлчилгээний хүртээмжийн түвшнээр хамгийн хол хоцорсон болон хүртээмж сайтай бүлэг хоорондын зөрүү харьцангуй бага байна. Боломжоос алслагдсан буюу хөгжлөөс орхигдсон бүлгийг тодорхойлох шинжилгээний үр дүнгээр дараах бүлгүүд **"хамгийн хол буюу ард хоцорсон"** байна. Үүнд:

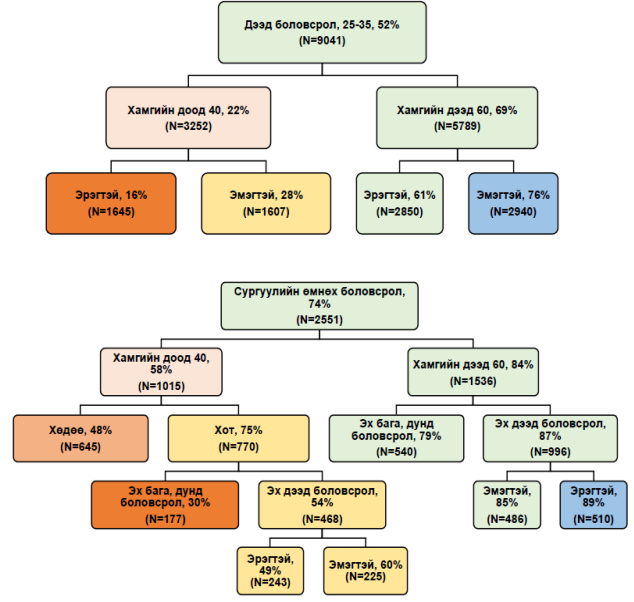
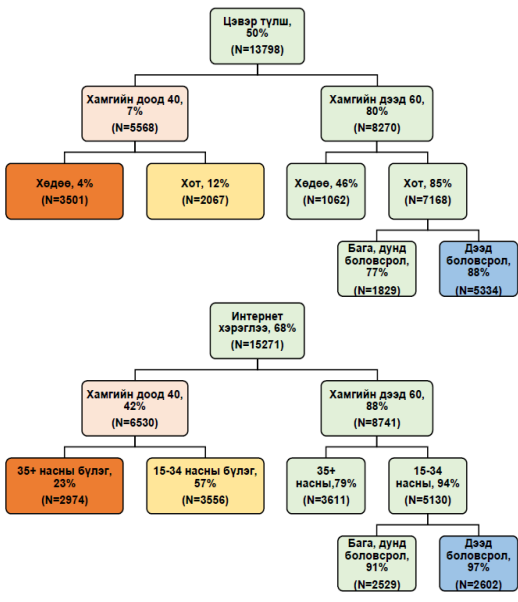
- » Суурь үйлчилгээний хүртээмж (ундны ус, ариун цэврийн байгууламж, эрчим хүч, цэвэр түлш, интернэт болон гар утасны хэрэглээ)-ийн хувьд ялангуяа, цэвэр түлш, ариун цэврийн байгууламж, ундны усны хэрэглээний түвшнээр **хөдөөгийн, амьдралын түвшин доогуур (хамгийн доод 40 хувь), бага боловсролтой өрх, хүн ам** ;
- » Боловсролын үйлчилгээний хүртээмж (сургуулийн өмнөх боловсрол, бүрэн дунд болон дээд боловсрол)-ийн хувьд **хөдөөгийн, амьжиргааны түвшин доогуур (хамгийн доод 40 хувь) өрх, эрэгтэй хүн ам** ;

- » Эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийн хувьд гэр бүл төлөвлөлтийн үзүүлэлтээр хотын, **15-24 болон 35 ба түүнээс дээш насны, 2-оос доош хүүхэдтэй эмэгтэйчүүд**, төрөх үеийн эрүүл мэндийн тусламж үйлчилгээний хувьд **бага болон дунд боловсролтой, 15-34 насны, хөдөөгийн эмэгтэйчүүд**, тав хүртэлх насны хүүхдийн антропометрийн хэмжээний үзүүлэлтээр өсөлтийн хоцролт - амьжиргааны түвшин доогуур (хамгийн доод 40 хувь), 2 ба түүнээс дээш хүүхэдтэй өрхийн эрэгтэй хүүхдүүд, илүүдэл жин болон тураал - **амьжиргааны түвшин доогуур (хамгийн доод 40 хувь), хотын өрхийн хүүхдүүд**;
- » Эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэлд өртсөн байдлын хувьд **амьжиргааны түвшин доогуур (хамгийн доод 40 хувь), бага боловсролтой хүн ам** илүү өртөж байгаа бөгөөд хамгийн хол хоцорсон бүлгийн хүн ам болж байна.

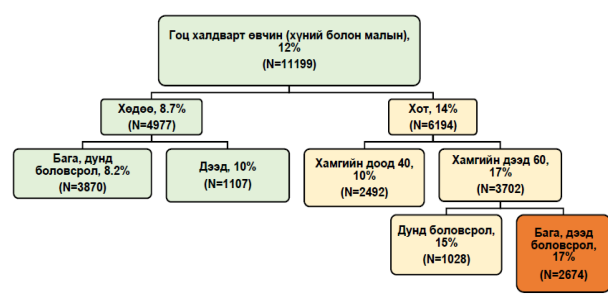
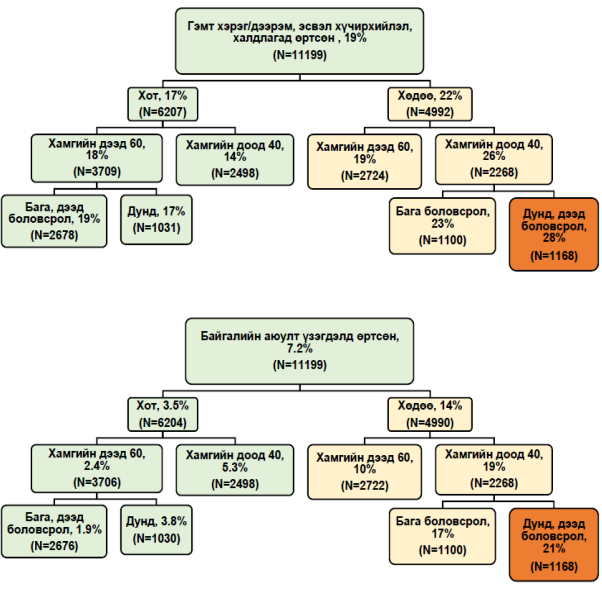
Зураг 6.4. Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн судалгааны дүн

Эх сурвалж: ӨНЭЗС 2021-д суурилсан судлаачийн тооцоо

Эх сурвалж: НҮТС, 2018-д суурилсан судлаачийн тооцоо

Эх сурвалж: ӨНЭЭС 2021-д суурилсан судлаачийн тооцоо

ӨНЭЭС-ны мэдээллийг ашиглан хүн амын эрсдэлт байдлын тэгш бус байдлыг шинжлэн үзэхэд, эрсдэлт байдал (байгалийн аюулт үзэгдэл, гэмт хэрэг/дээрэм, эсвэл хүчирхийлэл, халдлага, хүний үйл ажиллагаатай холбоотой осол зэрэгт өртөх байдал)-ын хувьд **хөдөөгийн, амьжиргааны түвшин доогуур (хамгийн доод 40 хувь)** өрх хамгийн хол хоцорсон бүлэгт хамрагдаж байгаа буюу эдгээр эрсдэлт байдалд өртөх нь бусад бүлгээс өндөр байна. Зайлшгүй хэрэгцээтэй нийгмийн суурь үйлчилгээг өрх, хүн амд тэгш

хүргэх ёстой. Манай улсын хувьд боловсрол (ТХЗ 4), ариун цэврийн байгууламж (ТХЗ 1), ундны ус (ТХЗ 1, ТХЗ 6), цэвэр түлшний хэрэглээ (ТХЗ 7) зэрэг нийгмийн үндсэн суурь үйлчилгээ өрх, хүн амд тэгш хүрэхгүй байна. Ялангуяа, хөгжлөөс алслагдмал буюу хөгжлөөс хоцрох байдал өрх, хүн амын байршил, боловсрол болон амьжиргааны түвшний ялгаатай байдлаас хамаарч байна. Өрх, хүн амын эдгээр нөхцөл байдал нь хүмүүст боломжийг олгох ёстой байтал эсрэгээрээ тэдний хөгжлөөс хүртэх боломжид сөрөг нөлөөтэй байна.

Шигтгээ 6.2. Хөгжлөөс алслагдсан хүн амд тохиолдож буй хүндрэл, бэрхшээлүүд

- Нийгмийн хөгжлөөс орхигдсон эмзэг бүлгийн буюу зорилтот бүлгийнхний дунд мэдээллийн хүртээмжийн тэгш бус байдал их байдаг. Хэдийгээр ихэнх хүмүүс гар утас, интернэт хэрэглэдэг болсон ч нийгмийн сүлжээгээр цацагдаж буй мэдээлэл хуурамч, хэрэглээ бага байх нь түгээмэл. Албан ёсны, үнэн зөв, хэрэгцээтэй нэвтрүүлэг, ялангуяа эрүүл мэнд, боловсролд хувь нэмэр оруулахуйц мэдээлэл түгээх хэрэгтэй байна.
- Нийгмийн эмзэг бүлгийн иргэдийг нийгэмшүүлэх, ажлын байраар хангаж, хамт олонтой болгох (ялангуяа хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд) хэрэгтэй байна. Гэртээ суудаг, гадагшаа гардаггүй хүмүүсийн зан авир өөрчлөгдөж, хүнтэй харилцах ур чадваргүй, зожиг, хэт тусгаарлагдсан болдог.

Эх сурвалж: ҮСДИ 2-ыг бэлтгэх хүрээнд хийгдсэн чанарын судалгааны үр дүнгээс

Нийгмийн суурь үйлчилгээ, тэр дундаа боловсролын тэгш бус байдал 35 ба түүнээс дээш насны бүлгийнхний дунд өндөр байгаа тул нийгмийн хөгжлийн чиг хандлага, хувь хүний эрх ашигт нийцсэн боловсролыг насан туршдаа тасралтгүй эзэмших боломжийг бүрдүүлэх, иргэн амьдралын чанараа дээшлүүлэхэд шаардагдах боловсролын агуулгыг түгээхэд чиглэсэн насан туршийн боловсролын тогтолцоог бэхжүүлэх, хот хөдөөгийн боловсролын үйлчилгээний чанарын ялгааг бууруулахад анхаарах хэрэгтэй байна. Насан туршийн боловсролын тогтолцоо нь амьдрах ухаанд суурилсан бичиг үсгийн хөтөлбөр эсвэл бага, суурь, бүрэн дунд боловсрол нөхөн олгох дүйцсэн хөтөлбөр бус тодорхой боловсрол эзэмшээд ажлын байран дээр гарсан ч дахин чадавхжих боломжийг олгодог байх ёстой. Ялангуяа, хөдөөгийн, амьжиргааны түвшин доогуур өрхийн эрэгтэйчүүдийн боловсролын түвшнийг дээшлүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэх нь зүйтэй. Эрэгтэйчүүдийн боловсролын түвшнийг дээшлүүлснээр гэр бүлийн хүчирхийлэл буурах, өрхийн амьжиргааны түвшнийг эрс сайжруулахад эерэг нөлөө үзүүлнэ. Амьжиргааны түвшин доогуур (хамгийн доод 40

- Нийгмийн эмзэг бүлэг, ер нь нийт өрх, хүн амын хувьд өргөн хэрэглээний барааны үнийн өсөлт, эм тарианы үнийн хэт өсөлт (ялангуяа, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд маш хүнд тусч байгаа), хуурамч эм тарианы худалдаа, Ковид 19-ын вакцины сөрөг үр нөлөө, цалин хөлсний үнэлэмж хэт бага байгаа нь амьдрал, амьжиргаанд маш хүнд тусч байна.
- Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийг ажиллуулж буй ажил олгогч нар хөгжлийн бэрхшээлийг ойлгодоггүй, энгийн хүнтэй адил ажиллуулж, ачаалал даах чадваргүй гэсэн хандлагаар ялгаварлан гадуурхах үзэгдэл түгээмэл байна. Ялангуяа, уналт, таталт өгдөг ч хөдөлмөр эрхлэх боломжтой иргэд тохирсон ажлын байраар хангагдаж чадахгүй байна.
- Нийгмийн эмзэг бүлэг, ялангуяа хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдэд зориулсан сэтгэл зүйн эмчилгээ, зөвлөгөө өгдөг үйлчилгээ хомс байна.

хувь) өрхийн цэвэр түлшний хэрэглээ болон ариун цэврийн байгууламжийн хүртээмжийн түвшин бага байгаа нь тухайн бүлгийн өрх, хүн амын эрүүл мэндийн эрсдэлийг нэмэгдүүлэн, эрүүл амьдрах эрхийг хязгаарлаж байна. Иймд эдгээр өрхийн амьдрах орчныг сайжруулахад чиглэсэн арга хэмжээ тухайлбал, ядуу эмзэг бүлгийн өрхийн хямд өртөгтэй, утаа тортог ихтэй түлшний хэрэглээг бууруулах хэрэгтэй. Мөн нийгмийн халамжийн хүрээнд зохион байгуулагддаг олон нийтийн оролцоонд суурилсан нийтийн ажил болон орон нутгийн хөгжлийн сангийн дэмжлэгтэйгээр эдгээр өрхийн ариун цэврийн байгууламжийн нөхцөл байдлыг сайжруулахад чиглэсэн арга хэмжээнүүдийг авч хэрэгжүүлэх нь зүйтэй.

Өрх, хүн амд нийгмийн нийтлэг суурь үйлчилгээг хүргэж буй аж ахуйн нэгж байгууллага болон орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагууд хөгжлөөс хэнийг ч орхигдуулахгүй байх зарчмыг өөрсдийн үйл ажиллагаанд мөрдлөг болгож, хүний эрхийн байгууллага, иргэний нийгмийн байгууллага, олон нийт үүнд хяналт тавьж, бүх талын оролцоог хангасан нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийн хяналтын механизмыг цаашид бий болгох хэрэгтэй.

ДҮГНЭЛТ, ЦААШИД ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Энэхүү ҮСДИ-ээр Монгол Улсад ТХЗ-ыг хэрэгжүүлэх бодлогын орчин, институцийн тогтолцоонд гарсан өөрчлөлт, хэрэгжилтийн ахиц дэвшил, цар тахал, геополитикийн зөрчилдөөний ТХЗ-ын хэрэгжилтэд үзүүлсэн нөлөө, тулгамдаж буй асуудлууд, бүс, орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийг хязгаарлаж буй гол асуудлуудыг тодорхойлж, тогтвортой хөгжлийг хангахад анхаарах бүс, орон нутгийн хөгжлийн сорилтуудыг авч үзэн, дараах байдлаар дүгнэлээ. Үүнд:

- » Монгол Улс хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн институцийн эрхзүйн орчныг сайжруулж, урт, дунд, богино хугацааны хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгээр дамжуулан ТХЗ-ын хэрэгжилтийг хангахын төлөө хүчин чармайлт гарган ажиллаж байна. Засгийн газар, олон улсын байгууллагуудын тогтвортой хөгжлийн төлөөх түншлэл өргөжиж, төр, хувийн хэвшлийн санаачилга, иргэний нийгмийн байгууллагуудын оролцоо идэвхжин, олон талт хамтын ажиллагаа улам бэхэжсээр байгаа хэдий ч олон нийтийн дунд ТХЗ-ын талаарх ойлголт, мэдлэг хангалтгүй, оролцоо бага байна.
- » ТХЗ-ын шалгуур үзүүлэлтүүдийн мэдээллийн бэлэн байдлыг сайжруулах хүрээнд шалгуур үзүүлэлтийн тоог нэмэгдүүлж, статистик мэдээллийн олон төрлийн эх сурвалжийг эрэлхийлж байна. Гэвч Монгол Улсын ТХЗ-ын үндэсний шалгуур үзүүлэлт, тэдгээрийн зорилтот түвшнийг албан ёсоор баталгаажуулаагүй байгаа нь ТХЗ-ын хэрэгжилтийн явцыг тайлагнах, хянах, үнэлэхэд учир дутагдалтай байна.
- » ТХЗ-ын хэрэгжилтийн тайлагнал, хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний механизм сул, олон талт оролцоо хангагдахгүй байна.
- » Монгол Улс Тогтвортой хөгжлийн 15 зорилгын хүрээнд тодорхой түвшний ахиц гарсан бол Ядуурлыг бууруулах зорилгын хувьд 2014 оны суурь түвшинтэй харьцуулахад өссөн байгаа нь энэ чиглэлийн арга хэмжээг эрчимжүүлэх шаардлагатай байна. 2030 оны зорьсон түвшиндээ хүрэхийн тулд нийт хэмжих боломжтой зорилтын 27,6 хувийн одоогийн хэрэгжилтийн ахицыг хадгалах, 54,5 хувийн хэрэгжилтийг нэн даруй эрчимжүүлэх, харин 17.2 хувьд онцгой анхаарал хандуулах шаардлагатай байна.

- » Монгол Улсын хувьд боловсролын хүртээмж, ариун цэврийн байгууламж, ундны ус, цэвэр түлшний хэрэглээ зэрэг нийгмийн суурь үйлчилгээ өрх, хүн амд тэгш хүрэхгүй байгаа нь тэдгээрийн байршил, боловсрол, амьжиргааны түвшний ялгаатай байдлаас ихээхэн шалтгаалж байна.
- » Цар тахал, геополитикийн зөрчилдөөн нь ТХЗ-ын хэрэгжилтэд хүчтэй нөлөө үзүүлжээ. Ялангуяа, боловсрол, эрүүл мэндийн үйлчилгээний хүртээмжийн тэгш бус байдлыг нэмэгдүүлж, түлш, түүхий эд, эрчим хүчний үнэ өсөж, тээвэр, логистик, нийлүүлэлтийн сүлжээнд тасалдал гарснаар бизнесийн үйл ажиллагаа, өрхийн амьжиргааны түвшин, эдийн засгийн гол үзүүлэлтүүдийг бууруулжээ. Мөн ажил эрхлэлт, орлогын бууралт, хүнс, тэжээлийн хомсдол, хөл хорио, цахим шилжилтийн үр дагавраар нийгмийн бухимдал нэмэгдэж, олон улсын хүний эрхийн хуулиар хориглосон ялгаварлан гадуурхах явдал ихсэх хандлагатай байна.
- » Нийтийг хамарсан цар тахал дэгдэх үед олон улсын эрүүл мэндийн дүрмийг хэрэгжүүлэх чадавх сул, нийгмийн эрүүл мэндийн ноцтой үеийн бэлэн байдал хангагдаагүй байсан нь эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээний хүртээмжид сөрөг нөлөө үзүүлсэн байна.
- » ТХЗ-ын хэрэгжилтийг хангахад бүс, орон нутгийн хөгжлийн ялгаатай байдал томоохон хязгаарлагч хүчин зүйл болж буйг онцолж, тулгамдсан 37 асуудлыг тодорхойлсон ба үүнд нутаг дэвсгэрийн нийгмийн хөгжлийн ялгаа, хөдөө, орон нутгаас суурин газар, хот руу чиглэсэн шилжилт хөдөлгөөн, хөдөөгийн малчин өрхийн эмзэг байдал, Улаанбаатар хот дахь хүн амын хэт төвлөрөл зэрэг асуудлуудыг авч үзсэн.
- » Нутаг дэвсгэрийн нийгмийн хөгжлийн ялгааг бууруулахад чиглэсэн эдийн засгийн газарзүйн бодлогыг хэрэгжүүлснээр бүс, орон нутгийн түвшинд ядуурал, тэгш бус байдлыг бууруулах, ажиллах хүчний нөөцийг оновчтой хуваарилах, эдийн засгийн чадавхыг сайжруулах, уур амьсгалын өөрчлөлтөд хөдөөгийн иргэд, нийгмийн эмзэг бүлэг, эдийн засгийн гол салбаруудын дасан зохицох чадавхыг бэхжүүлэх зэргээр ТХЗ-ыг хэрэгжилтийг хангахад чухал ач холбогдолтой.

ЦААШИД АВЧ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Хяналт, тайлагнал, үнэлгээний тогтолцоог сайжруулах:

- » ТХЗ-ыг Монгол Улсын дунд, богино хугацааны бодлогын тэргүүлэх чиглэлтэй уялдуулах ажлыг эрчимжүүлж, хэрэгжилтийг хангахын тулд төрийн бүх шатны байгууллагууд хамтын ажиллагааг сайжруулах;
- » ТХЗ-ын хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ, тайлагналын олон талт оролцоотой механизмыг бүрдүүлж, хариуцлагын тогтолцоотой уялдуулах;
- » ТХЗ-ыг хэрэгжүүлэх санхүүжилт, хөрөнгө оруулалтын орчныг тодорхой болгож, олон талын оролцоог идэвхжүүлэх арга хэрэгсэл болгон ашиглах;
- » ТХЗ-ын хэрэгжилтэд иргэд, олон нийтийн, ялангуяа хүүхэд, залуучуудын мэдлэгийг дээшлүүлж, идэвхтэй, тууштай оролцоог бий болгох, тэдний санаачилга, хүчин чармайлтыг дэмжих замаар оролцоонд суурилсан хөгжлийн үйл явц, шийдвэр гаргалтыг нийгмийн соёл болгож хэвшүүлэх.

ТХЗ-ын хэрэгжилтийн ахиц дэвшлийг сайжруулах:

- » Монгол Улсын ТХЗ-ын үндэсний шалгуур үзүүлэлтийн хүрээг албан ёсоор баталгаажуулах, ТХЗ-ын хэрэгжилтийн хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ, тайлагналыг сайжруулах;
- » Хэрэгжилтийн түвшин нь хангалтгүй үнэлэгдсэн зорилго, зорилт, шалгуур үзүүлэлтүүдэд ахиц гаргах, ялангуяа ядуурлыг бууруулах үйл ажиллагааг эрчимжүүлэхэд бүх оролцогч талуудыг дайчлах.

Цар тахал, геополитикийн зөрчилдөөнийг даван туулах:

- » Нийтийг хамарсан зөрчил, мөргөлдөөн, нийгмийн халдварт өвчин, байгалийн гамшигт үзэгдлийг даван туулах, эрсдэлийг бууруулах, сөрөг нөлөөг багасгах, дасан зохицох үндэсний хэмжээний чадавхыг сайжруулах;
- » Олон улсын түншлэл төдийгүй үндэсний болон бүс, орон нутгийн хамтын ажиллагааг өргөжүүлж, санхүү, технологи, хүний нөөцийн эх үүсвэрийн бэлэн байдлыг хангах зэргээр нийгэм, эдийн засгийн суурь чадавхыг бэхжүүлэх.

Бүс, орон нутгийн хөгжлийн шийдлийг оновчтой тодорхойлох:

- » Бүс, орон нутгийг хөгжүүлэхтэй холбоотой эрхзүйн зохицуулалт, удирдлага, зохион байгуулалт, санхүүжилтийн тогтолцоог улам тодорхой болгох;

- » Нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн хэрэгцээг харгалзан "Хотын зэрэглэл, статус, үүрэг"-ийн тогтолцоог тодорхойлж, хотуудад зэрэглэл, статус, үүрэг олгож хөдөө, орон нутагт хотын эдийн засаг, нийгэм, соёлын үйлчилгээг ойртуулах;
- » Хөгжлийн орон зайн төлөвлөлт, газарзүйн байршилд суурилсан бүс, орон нутагт шилжин суурьших үйл явцыг дэмжсэн эрх зүй, эдийн засаг, хөрөнгө оруулалтын арга хэрэгслүүдийг тодорхойлох;
- » Эдийн засгийн тэргүүлэх салбарууд, дээд боловсрол, инновац, шинжлэх ухаан, эрүүл мэнд, соёл зэрэг нийгмийн үйлчилгээний гол салбаруудын бодлого, төлөвлөлтөд хөгжлийн орон зайн төлөвлөлтийг удирдлага болгон, түүнд суурилан хэрэгжүүлэх;
- » Бүсийн түвшинд бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэл, экспорт, худалдааны эргэлтийг нэмэгдүүлэх, орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд үүрэг бүхий тээврийн дэд бүтцийн босоо, хэвтээ тэнхлэг, түүнд суурилсан тээвэр, логикийн нэгдсэн сүлжээг бий болгох;
- » Нэг талаас, улсын зэрэглэлтэй хот, томоохон хот хоорондын нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл-таталцлын кластер бүсийг тодорхойлж, худалдаа, үйлчилгээ, үйлдвэрлэлийн хоршилт, төрөлжилтийн нэгдсэн систем бүхий хөгжлийн төлөвлөлт хийх, нөгөө талаас, бүс, орон нутгийн түвшинд харилцан бие биеэ тэтгэж хөгжих эдийн засаг-дэд бүтцийн газарзүйн кластер холболтуудыг нөхцөлдүүлэх замаар бүс орон нутгийн "татах хүч"-ийг бий болгох.

Хөгжлөөс хэнийг ч орхигдуулахгүй байх:

- » Өрх, хүн амд нийгмийн нийтлэг суурь үйлчилгээг зайлшгүй хүргэхдээ "хөгжлөөс хэнийг ч орхигдуулахгүй байх зарчим"-ыг баримтлан нийгмийн үйлчилгээг хүргэж буй аж ахуйн нэгж байгууллага болон орон нутгийн засаг захиргааны байгууллагууд өөрсдийн үйл ажиллагаанд мөрдлөг болгох. Мөн хүний эрхийн байгууллага, иргэний нийгмийн байгууллага, олон нийт үүнд хяналт тавьж, бүх талын оролцоог хангасан нийгмийн үйлчилгээний хүртээмжийн хяналтын механизмыг бий болгох;
- » Боловсролын тэгш бус байдлыг бууруулахын тулд нийгмийн хөгжлийн чиг хандлагад нийцсэн боловсролыг насан туршдаа тасралтгүй эзэмших боломжийг бүрдүүлэх, иргэн амьдралын чанараа дээшлүүлэхэд шаардагдах боловсролын агуулгыг түгээхэд чиглэсэн насан туршийн боловсролын тогтолцоог бэхжүүлэх.

1. IMF. (2021 оны November 29). Mongolia: 2021 Article IV Consultation-Press Release; Staff Report; and Statement by the Executive Director for Mongolia. IMF eLibrary: [https://www.elibrary.imf.org/configurable/content/journals\\$002f002\\$002f2021\\$002f251\\$002farticle-A001-en.xml?t:ac=journals%24002f002%24002f2021%24002f251%24002farticle-A001-en.xml](https://www.elibrary.imf.org/configurable/content/journals$002f002$002f2021$002f251$002farticle-A001-en.xml?t:ac=journals%24002f002%24002f2021%24002f251%24002farticle-A001-en.xml)-ээс Гаргасан
2. IMF. (2021). World Economic Outlook. Washington, DC : IMF.
3. International Labour Organization. (December 2021). The State of Informal Employment in Mongolia: Survey Report. Ulaanbaatar: International Labour Organization, Ministry of Labour and Social Protection of Mongolia and Research Institute of Labour and Social Protection.
4. Schwab, K. (2022). Risks That May Occur in the Coming Years to the World. (W. E. 2022, Ярилцагч)
5. SWIFT. (2022 оны March 20). An update to our message for the Swift Company. SWIFT: <https://www.swift.com/news-events/news/message-swift-community-ээс> Гаргасан
6. United Nations. (2017, 2019, 2021). Global Survey on Trade Facilitation and Paperless Trade Implementation. UN Regional Commissions: <https://www.untfsurvey.org/>.
7. World Bank. (2022). Mongolia Trade. World Integrated Trade Solution: <https://wits.worldbank.org/CountrySnapshot/en/MNG-ээс> Гаргасан
8. Дэлхийн банк. (2018). Монголын эдийн засгийн тойм: Тогтвортой бөгөөд хүртээмжтэй өсөлтөд чиглэсэн төсвийн бодлого, улсын хөрөнгө оруулалтын үр ашгийг сайжруулах нь. Улаанбаатар: World Bank Group.
9. Дэлхийн банк. (2022 оны 4-р сар). Монголын эдийн засгийн тойм: Шуурган дунд зүг чигээ олохуй. Улаанбаатар: Дэлхийн банк.
10. Дэлхийн банк, ҮСХ. (2020). Коронавирусийн нөлөөллийг тодорхойлох өрхөд суурилсан судалгаа. УБ: ҮСХ.
11. МИРИМ Консалтант ХХК. (2022). Монгол Улс дахь дахин боловсруулсан хуванцар бүтээгдэхүүний зах зээлийн судалгаа. Улаанбаатар: Европын холбооны Switch-Asia хөтөлбөрийн санхүүжилттэй "Монгол Улс дахь хуванцар хог хаягдлын дахин боловсруулалтын тогтвортой байдлыг хангах төсөл.
12. Монгол Улсын хүний эрхийн үндэсний комисс. (2021). Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 20 дахь илтгэл. Улаанбаатар: Соёмбо принтинг .
13. Монгол Улсын хүний эрхийн үндэсний комисс. (2022). Монгол Улс дахь хүний эрх, эрх чөлөөний байдлын талаарх 21 дэх илтгэл. Улаанбаатар: Мөнхийн үсэг ХХК.
14. Монгол Улсын хүний эрхийн үндэсний комисс, Монгол Улсын их сургууль. (2022 оны 2 дугаар сар). Монгол дахь КОВИД-19 цар тахлын эрүүл мэндийн тусламж, үйлчилгээ судалгааны үр дүнгийн тайлан. Улаанбаатар.
15. Монголбанк. (2020 оны 12-р сар). Инфляцын тайлан. Улаанбаатар: <https://www.mongolbank.mn/file/f21426dbf69afca2e1326cd327d3117f/files/202012.pdf>.
16. Монголбанк. (2021 оны 12-р сар). Инфляцын тайлан. Улаанбаатар: <https://www.mongolbank.mn/mn/r/3021>.
17. Монголбанк. (2021 оны 9-р сар). Инфляцын тайлан. Улаанбаатар: <https://www.mongolbank.mn/mn/r/3022>.
18. Монголын Үндэсний худалдаа, аж үйлдвэрийн танхим. (2021). Бизнес итгэлийн индекс. Улаанбаатар: Судалгааны тайлан.
19. МҮХАҮТ, ҮСХ. (2022). Монгол Улсын экспортлогч аж ахуйн нэгжүүдийн нөхцөл байдал сэдэвчилсэн судалгаа. УБ: МҮХАҮТ.
20. НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр, Монгол Улсын Засгийн газар. (2021). Монгол Улсын хөгжлийн бодлогын баримт бичиг болон тогтвортой хөгжлийн зорилго хоорондын уялдаа, тойм шинжилгээ. Улаанбаатар: НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр.
21. Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын яам, Хөдөлмөр, нийгмийн хамгааллын судалгааны институт. (2021). Монгол Улсын албан бус хөдөлмөр эрхлэлтийн төлөв байдал судалгааны тайлан. Улаанбаатар: Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллага.
22. ҮСХ. (2021). Аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагаанд КОВИД-19 халдварын тархалтаас

- урьдчилан сэргийлэх, хөл хорио тогтоох арга хэмжээний үзүүлсэн нөлөөллийн тандалт судалгааны тайлан. Улаанбаатар: ҮСХ.
23. ҮСХ, Сангийн яам, Гааль, татвар, санхүүгийн мэдээллийн технологийн төв, МУИС, НҮБХХ. (2021). КОВИД-19 цар тахлын үеийн ядуурал тэгш буй байдлыг их өгөгдөл ашиглах судлах нь. Монгол Улс: НҮБ-ын Хөгжлийн хөтөлбөр.
 24. Эдийн засаг, хөгжлийн яам. (2023). Динамик тооцоологддог ерөнхий тэнцвэрийн загвар ашиглан хүүхдийн мөнгөн тэтгэмжийн нөлөөг тооцсон судалгаа. Улаанбаатар: ЭЗХЯ.
 25. А.Солонго, Б.Энхцэцэг, Ц.Болормаа. 2020. "Хүний хөгжил" сурах бичиг. МУИС ПРЕСС хэвлэлийн газар. ISBN: 978-99195-0-407-6. УБ.
 26. Lee, E. S. (1966). A Theory of Migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>.
 27. М.Алтанбагана. 2023.01.04. "Нийгэм, улс төр, эдийн засгийн тулгамдсан асуудал: гарц, шийдэл" эрдэм шинжилгээний бага хурал. Сэдэв: "Төвлөрлийг сааруулж, түгжрэлийг бууруулах нь: Орон зайн шинэ төлөвлөлт". Төрийн ордон. УБ.
 28. Ц.Отгонхүү нар. 2022. "Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний газарзүйн зарим асуудлууд" Монголын хүн амын сэтгүүл, №32, ISSN 2226-1389, Хуудас 21-32.
 29. П.Цэенханд, Г.Урантамир, М.Алтанбагана. 2022. "Дархан хотын нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлөл-таталцлын кластер бүс тодорхойлох судалгаа". Хүрэл тогоот 2022 эрдэм шинжилгээний хурлын эмхэтгэл. Хуудас 113-120 УБ.
 30. ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн. 2022. "Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний орон зайн зүй тогтол, нөлөөлөх хүчин зүйлс (2022-2024)" суурь судалгааны төслийн тайлан. УБ.
 31. Institute of Geography and Geoecology, MAS. 2022. International joint project on "Strengthening Local Adaptation Plan Through Integrating Socio-Economic Vulnerability Assessment and Policy Gap Analysis in Mongolia and China (CRRP2022-09MY- Myagmarsuren)". Funding by Asia-Pacific Network on Global Change Research (APN).
 32. ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн. 2022. "Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний орон зайн зүй тогтол, нөлөөлөх хүчин зүйлс (2022-2024)" сэдэвт суурь судалгааны төслийн тайлан. БШУЯ, ШУТИС. УБ.
 33. ШУА-ийн Газарзүй, Геоэкологийн хүрээлэн. 2023. "Монгол Улсын хүн амын дотоод шилжих хөдөлгөөний орон зайн зүй тогтол, нөлөөлөх хүчин зүйлс (2022-2024)" суурь судалгааны төслийн тайлан. УБ.
 34. М.Алтанбагана, Ц.Отгонхүү, Б.Хэрлэнбаяр, М.Баяржаргал. 2020. "Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн онолын үндэс, нэгдсэн аргазүй, аргачлалыг шинэчлэн боловсруулах" суурь судалгааны төсөл. ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн. УБ.
 35. М.Алтанбагана, Г.Урантамир нар. 2022. "Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн орон зайн төлөвлөлт-шийдлийн зураглал, суурь концепц" бодлогын санал, зөвлөмж. ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн. "Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн онолын үндэс, нэгдсэн аргазүй, аргачлалыг шинэчлэн боловсруулах (2019-2021)" суурь судалгааны тайлан. УБ.
 36. Монгол Улсын Шинжлэх ухааны академи, ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн. 2022. "Монгол Улсын нийгэм, эдийн засгийн хөгжлийн орон зайн төлөвлөлт-шийдлийн зураглал, суурь концепц" бодлогын санал, зөвлөмж. "Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн онолын үндэс, нэгдсэн аргазүй, аргачлалыг шинэчлэн боловсруулах (2019-2021)" суурь судалгааны төслийн үр дүнд тулгуурлан дэвшүүлсэн. УБ.
 37. "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. УИХ-ын 2020 оны 52 дугаар тогтоол. УБ.
 38. Шинэ сэргэлтийн бодлого. УИХ-ын 2021 оны 106 дугаар тогтоол. УБ.
 39. Монгол Улсын Засгийн газрын 2020-2024 оны үйл ажиллагааны хөтөлбөр. УИХ-ын 2020 оны 24 дүгээр тогтоол. УБ.
 40. Хүчингүй болсонд тооцох тухай. УИХ-ын 2021 оны 89 дүгээр тогтоол. УБ.
 41. "Алсын хараа-2050" Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлогын хяналт-шинжилгээ, үнэлгээний шалгуур үзүүлэлт, хүрэх түвшин. УИХ-ын 2020 оны 52 дугаар

- тогтоолын 3 дугаар хавсралт. УБ.
42. Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал. УИХ-ын 2001 оны 57 дугаар тогтоол. УБ.
 43. Мянганы зам болон дэд бүтцийн босоо тэнхлэгийн чиглэл батлах тухай. УИХ-ын 2001 оны 09 дүгээр тогтоол. УБ.
 44. "МЯНГАНЫ ЗАМ" төсөл 21 жилийн хугацаанд бүрэн хэрэгжиж дууслаа. <https://montsame.mn/mn/read/299712>
 45. Шинэ сэргэлтийн бодлого. УИХ-ын 2021 оны 106 дугаар тогтоол. УБ.
 46. Хөдөөгийн сэргэлт үндэсний чуулган. Сангийн сайд Б.Жавхлан илтгэл. "Төвлөрлийг сааруулах хүрээнд Засгийн газрын дэмжлэгтэйгээр олгогдох дэмжлэгүүд". 2023.03.10. УБ.
 47. Монгол Улсын Үндэс хуулийн 38 дугаар зүйлийн 3 дахь заалт. <https://legalinfo.mn/mn/detail?lawId=367>
 48. Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал. УИХ-ын 2001 оны 57 дугаар тогтоол. УБ.
 49. Бүсийн хөгжлийн хөтөлбөр. Засгийн газрын 2005 оны 202 дугаар тогтоол. УБ.
 50. Эдийн засаг, хөгжлийн яамны үйл ажиллагааны стратеги, зохион байгуулалтын бүтцийн өөрчлөлтийн хөтөлбөр, зохион байгуулалтын бүтэц, орон тооны дээд хязгаар батлах тухай. Засгийн газрын 2022 оны тогтоол 75 дугаар тогтоол. УБ.
 51. Олон улсын шилжилт хөдөлгөөний байгууллага (ОУШХБ), 2021. Монгол Улсын Их Сургуулийн Хүн Амын Сургалт, Судалгааны Төв болон Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын Маастрихтын Инноваци, Технологийн Эдийн Засаг, Нийгмийн Судалгааны Хүрээлэн, 2021. Монгол Улс: Шилжилт Хөдөлгөөн ба Хөдөлмөр Эрхлэлт. ОУШХБ. УБ.
 52. Олон улсын шилжилт хөдөлгөөний байгууллага (ОУШХБ), 2021. Монгол Улсын Их Сургуулийн Хүн Амын Сургалт, Судалгааны Төв болон Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын Маастрихтын Инноваци, Технологийн Эдийн Засаг, Нийгмийн Судалгааны Хүрээлэн, 2021. Монгол Улс: Шилжилт Хөдөлгөөн ба Хөдөлмөр Эрхлэлт. ОУШХБ. УБ.
 53. ҮСХ. 2022. "Монгол Улсын бүсчилсэн хөгжил ба дотоод шилжилт хөдөлгөөн" сэдэвчилсэн судалгаа. УБ.
 54. UN HABITAT report. World Cities Report 2022 - UN-Habitat. <https://unhabitat.org>
 55. ҮСХ. 2017. Хүн амын 2015-2045 оны шинэчилсэн хэтийн тооцоо. УБ.
 56. Монгол Улсын шадар сайд бөгөөд Эдийн засаг, хөгжлийн сайд Ч.Хүрэлбаатар. "Эдийн засгийн бүсчлэн хөгжүүлэх үзэл баримтлал" илтгэл. "Хөдөөгийн сэргэлт" чуулган. 2023.03.10. Улаанбаатар.
 57. М.Алтанбагана, П.Цэенханд нар. 2023. "Хотуудад улс, аймгийн зэрэглэл тогтоох, хот, тосгодын чиг үүрэг, статусыг тодорхойлох судалгаа" сэдэвт шинжлэх ухаан, технологийн захиалгат төслийн тайлан. БШУЯ, ШУТС, БХБЯ, ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн.
 58. Altanbagana Myagmarsuren, Mungunchimeg Batkhuyag. 2021. "The Role of Education in Strengthening the Resilience of Pastoral Systems to Climate Change Adaptation". Proceedings of the Environmental Science and Technology International Conference (ESTIC 2021). Atlantis Press, Springer Nature. Link: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/estic-21/125962232>
 59. Altanbagana Myagmarsuren, Saruul Galtbayar "Climate Change Impact on Social and Economic Sectors in Mongolia". Proceedings of the Environmental Science and Technology International Conference (ESTIC 2021). Atlantis Press, Springer Nature. Link: <https://www.atlantis-press.com/proceedings/estic-21/125962220>.
 60. IPCC, 2022: Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löschke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. Cambridge University Press, Cambridge, UK and New York, NY, USA, 3056 pp., doi:10.1017/9781009325844.
 61. Institute of Geoecology and Geology, MAS, Battogtokh D., Altanbagana M., Sainbuyan B. (2018). "Developing the methodology of industrial spatial planning and mapping". UB
 62. Institute of Geoecology and Geology, MAS, Altanbagana M., Urantamir G., Tseyenkhанд P. (2022). Commissioned research project "A study on the ranking of cities in the country and province, and the determination of the functions and status of cities and villages".

63. IUCN. (2001). Red List categories and criteria, version 3.1. ISBN 978-2-8317-0633-7.
64. Landscapes of Dauria. <https://whc.unesco.org/en/soc/4258/>.
65. Ministry of Environment and Tourism. (2020). Desertification map of Mongolia. [Online] <https://eic.mn/dldbbase/>.
66. Ministry of Environment and Tourism. (2019). Red List of Plants of Mongolia. УБ.
67. UN HABITAT. New Urban Agenda. <https://unhabitat.org/about-us/new-urban-agenda>.
68. UNESCO Biosphere reserves in Asia and the Pacific. <https://en.unesco.org/biosphere/aspac>
69. “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого. УИХ-ын 2020 оны 52 дугаар тогтоол. УБ.
70. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.2019. “Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2017-2018 он”. УБ.
71. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.2019. “Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2017-2018 он”. УБ.
72. Байгаль, орчин, аялал жуулчлалын яам. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн үндэсний 4 дүгээр тайлан, илтгэл. УБ.
73. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.2019. “Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2017-2018 он”. УБ.
74. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам.2019. “Монгол орны байгаль орчны төлөв байдлын тайлан 2017-2018 он”. УБ.
75. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах Сендайн үйл ажиллагааны хүрээг Монгол Улсад хэрэгжүүлэх дунд хугацааны стратеги. Засгийн газрын 2017 оны 355 дугаар тогтоол. УБ.
76. Монгол Улсын статистикийн эмхтгэл 2019. Үндэсний статистикийн хороо. УБ
77. Монгол орны усны сав газар. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын сайд 2009 оны 11 сард 332 тоот тушаал. УБ.
78. Монгол Улсын Үндэсний аюулгүй байдлын үзэл баримтлал. УИХ-ын 2010 оны 48 дугаар тогтоол. УБ.
79. М.Ургамал. 2017. Ургамалын олон янз байдлыг хамгаалах ба улаан данс (4.2 бүрэг). Монгол орны байгаль орчин (I-V боть) бүтээлийн “Монгол орны биологийн олон янз байдал” боть III. Байгаль орчин, аялал жуулчлалын яам. УБ.
80. “Сав газрын зарим захиргаадыг татан буулгаж, нэгтгэн зохион байгуулах, байршлыг тогтоох, бүтэц, орон тоо, дүрмийг батлах тухай”. БОНХАЖС-ын 2016.03.24-ны өдрийн №А/83 дугаар тушаал. УБ. ҮСХ. 2021. Хүн ам, орон сууцны улсын 2020 оны тооллогын дүн. УБ.
81. Ус цаг уур, орчны судалгаа мэдээллийн хүрээлэн. <https://eic.mn/dldbbase/>
82. Парисын хэлэлцээрийг хэрэгжүүлэх үндэсний хэмжээнд тодорхойлсон хувь нэмрийн зорилт. Засгийн газрын 2019 оны 407 дугаар тогтоол. УБ“Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөн. Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн 2021 оны 58-р зарлиг. УБ. <https://president.mn/20893/>
83. “Тэрбум мод” үндэсний хөдөлгөөний үр дүнд үр, тарьц, суулгацын нөөц 4 дахин нэмэгджээ. <https://president.mn/25146/>

ХАВСРАЛТУУД

ХАВСРАЛТ 1. Монгол Улсын Тогтвортой хөгжлийн зорилгын шалгуур үзүүлэлтийн тоон мэдээлэл

Д/д	Шалгуур үзүүлэлтүүд	Суурь он	Суурь түвшин	2018	2020	2021	Зорилт-2030
Зорилго 1. Ядуурлыг бууруулах							
1	1.1.1. Ядуурлын олон улсын түвшнээс доогуур амьжиргаатай хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь	2014	0.30	0.7			0.4
	1.2.1. Ядуурлын үндэсний түвшнээс доогуур амьжиргаатай хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь, насны бүлэг, хот, хөдөө, бүс, суурьшлаар	2014	21.6	28.4	27.8		15.0
2	Насны бүлэг						
	0-18	2014	28.5	36.4	35.7		20.0
	19-29	2014	19.1	26.3	24.1		15.0
	30-39	2014	21.6	30.0	30.8		15.0
	40-49	2014	18.0	22.8	23.3		15.0
	50-59	2014	13.3	17.7	15.3		10.0
	60<	2014	10.0	13.4	13.5		10.0
	Хот/хөдөө						
	Хот	2014	18.8	27.2	26.5		15.0
	Хөдөө	2014	26.4	34.9	30.5		15.0
	Бүс						
	Баруун бүс	2014	26.0	31.8	31.5		15.0
	Хангайн бүс	2014	25.3	30.8	31.4		15.0
	Төвийн бүс	2014	22.2	26.1	25.2		15.0
	Зүүн бүс	2014	31.4	37.4	33.3		15.0
	Улаанбаатар	2014	16.4	25.9	25.4		15.0
	Суурьшил						
	Нийслэл	2014	16.4	25.9	25.4		15.0
	Аймгийн төв	2014	23.8	30.1	29.1		15.0
	Сумын төв	2014	24.7	28.9	30.5		15.0
Хөдөө нутаг	2014	27.9	32.9	30.5		15.0	
3	1.4.1. Суурь үйлчилгээнд хамрагдсан өрхөд амьдардаг хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь, үйлчилгээний төрлөөр						
	Баталгаат ундны усны үйлчилгээг хүртдэг хүн амын эзлэх хувь			82.5			87.0
	Эрүүл ахуйн шаардлага хангасан ариун цэврийн үйлчилгээг хүртдэг хүн амын эзлэх хувь			69.0			75.0
	Цахилгаан эрчим хүчний үйлчилгээг хүртдэг хүн амын эзлэх хувь	2010	96.7	98.1			100.0
	Хөдөлгөөнт холбооны сүлжээний үйлчилгээг хүртдэг хүн амын эзлэх хувь: 3G хэрэглэгч	2015	71.0				85.0
Хөдөлгөөнт холбооны сүлжээний үйлчилгээг хүртдэг хүн амын эзлэх хувь: 4G хэрэглэгч						70.0	
4	1.5.1. Гамшгийн улмаас амь насаа алдсан, сураггүй болсон, шууд нэрвэгдсэн хүний тоо (100,000 хүн амд ногдох)	2015	1,106.4	363.3	192.8		265.0
	Амь насаа алдсан, сураггүй алга болсон хүн						5.9
	Шууд нэрвэгдсэн хүн						270.0
5	1.5.2. Гамшгийн улмаас учирсан эдийн засгийн шууд хохирлын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	2015	0.5	0.3	0.1		0.0
6	1.5.3. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд авч хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны суурь баримт бичигтэй уялдуулсан гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний стратегийг баталж, хэрэгжүүлдэг эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
7	1.5.4. Гамшгийн эрсдэлийг бууруулах үндэсний стратегийн дагуу гамшгийн эрсдэлийг бууруулах орон нутгийн стратегийг баталж, хэрэгжүүлдэг орон нутгийн засаг захиргааны эзлэх хувь			27.2	100.0		100.0
Зорилго 2. Хүнсний аюулгүй байдлыг хангаж, тогтвортой хөдөө аж ахуйг хөгжүүлэн дэмжих							
8	2.2.1. Өсөлтийн хоцролттой 5 хүртэлх насны хүүхдийн тухайн насны хүүхдэд эзлэх хувь (биеийн өндөр, насны харьцаа нь ДЭМБ-аас боловсруулсан хүүхдийн өсөлтийн стандарт харьцааны голчоос стандарт хазайлт нь "2"-оос бага)	2013	10.8	9.4			3.0

9	2.2.2. Хоол тэжээлийн дутагдалтай болон илүүдэл жинтэй 5 хүртэлх насны хүүхдийн тухайн насны хүүхдэд эзлэх хувь, төрлөөр (Биеийн жин, өндрийн харьцаа нь ДЭМБ-аас боловсруулсан хүүхдийн өсөлтийн стандарт харьцааны голчоос стандарт хазайлт нь "+2"-оос их, "-2"-оос бага)							
	Туранхай	2013	1.0	0.9				0.5
	Илүүдэл жинтэй	2013	10.5	10.5				7.9
10	2.2.3. Жирэмсэн эмэгтэйчүүдийн цус багадалтын тархалт, хувь	2015	3.9	3.4		3.6		4.0
11	2.5.1. Урт болон дунд хугацаанд зориулалтын хадгалалтын байгууламжид байгаа хүнс, хөдөө аж ахуйн чиглэлээр ашиглах ургамал, амьтны генетикийн нөөцийн хэмжээ							
	Ургамлын генетик нөөц, мянган ширхэг	2015	20.6	21.5		14.8		15.1
	Амьтны генетик нөөц, мянган ширхэг	2015	55.7	53.6		61.5		31.5
12	2.a.1. Улсын нэгдсэн төсвийн зарлагын хөдөө аж ахуйн чиг баримжааг тодорхойлох индекс	2015	0.04	0.06		0.08		0.08
13	2.b.1. Хөдөө аж ахуйн экспортын татаас	2015	0	0		0		0
Зорилго 3. Эрүүл мэндийг дэмжих								
14	3.1.1. Эхийн эндэгдлийн харьцаа (100,000 амьд төрөлтөд ногдох)	2015	25.97	27.09		30.16		94.89
15	3.1.2. Эмнэлгийн мэргэжилтний эх барьсан төрөлтийн эзлэх хувь	2015	97.65	99.25		99.17		99.20
16	3.2.1. 5 хүртэлх насны хүүхдийн эндэгдлийн түвшин (1,000 амьд төрөлтөд ногдох)	2015	18.25	16.90		13.97		13.86
	Нялхсын эндэгдлийн түвшин (1,000 амьд төрөлтөд ногдох)	2015	15.26	13.38		11.51		11.57
17	3.2.2. Нярайн эндэгдлийн түвшин (1,000 амьд төрөлтөд ногдох)	2015	10.18	8.67		7.82		8.25
18	3.3.1. ХДХВ-ийн халдваргүй 1,000 хүн амд ногдох тухайн жилд ХДХВ-ийн халдвар авсан хүний тоо	2015	0.006	0.006		0.008		0.005
19	3.3.2. Сүрьеэгийн өвчлөлийн түвшин (100,000 хүн амд ногдох)	2015	144.06	110.73		103.53		71.01
20	3.3.4. В вирус гепатит өвчлөлийн түвшин (100,000 хүн амд ногдох)	2015	16.30	8.52		4.43		1.83
21	3.4.1. Зүрх судасны өвчин, хорт хавдар, чихрийн шижин болон амьсгалын замын архаг өвчний шалтгаант нас баралтын түвшин (10,000 хүн амд ногдох)	2015	33.91	34.52		31.10		35.09
	Зүрх судасны өвчин	2015	18.86	18.88		16.19		18.93
	Хорт хавдар	2015	13.45	13.97		13.21		13.89
	Чихрийн шижин өвчин	2015	0.64	0.57		0.82		1.13
	Амьсгалын замын архаг өвчин	2015	0.95	1.10		0.89		1.14
22	3.4.2. Амиа хорлолын түвшин, хүйсээр (10,000 хүн амд ногдох)	2015	16.16	14.09		13.98		14.71
	Эрэгтэй	2015	28.01	24.45		24.15		25.41
	Эмэгтэй	2015	4.71	4.05		4.10		4.32
23	3.5.1. Мансууруулах бодис хэрэглэх эмгэгтэй хүмүүсийн эмчилгээнд хамрагдалтын хувь (эмийн эмчилгээ, сэтгэлзүйн эмчилгээ, нийгмийн нөхөн сэргээх-нийгэмшүүлэх тусламж)			16.5				30.0
24	3.5.3. Согтууруулах ундаа хэтрүүлэн хэрэглэгчдийн хувь	2013	10.3					11.0
25	3.6.1. Зам тээврийн ослын шалтгаант нас баралтын түвшин (10,000 хүн амд ногдох)	2015	19.06	16.52		15.10		14.26
26	3.7.1. Гэр бүл төлөвлөлтийн хэрэгцээгээ жирэмслэхээс сэргийлэх орчин үеийн аргаар хангасан нөхөн үржихүйн (15-49) насны эмэгтэйчүүдийн тухайн насны жирэмслэх боломжтой эмэгтэйчүүдэд эзлэх хувь	2013	77.3	63.9				85.0
27	3.7.2. Өсвөр насны 1,000 охидод ногдох тухайн насны бүлгийн охидын төрөлтийн түвшин, насны бүлгээр							
	10-14 насны охидын төрөлтийн түвшин	2015	0.10	0.12		0.08		0.12
	15-19 насны охидын төрөлтийн түвшин	2015	37.24	31.86		27.70		24.14
28	3.8.1. Эрүүл мэндийн зайлшгүй шаардлагатай тусламж үйлчилгээний хамралтын хувь	2015	86.5	86.0		85.0		95.0
29	3.9.3. Санамсаргүй хордох, хорт бодист өртсөнөөс шалтгаалсан нас баралтын түвшин (100,000 хүн амд ногдох)	2015	16.03	26.50		23.97		31.04
30	3.a.1. 15 ба түүнээс дээш насны хүм амын дундах тамхи таталтын тархалтын хувь, хүйсээр	2013						
	Эрэгтэй (15-49 нас)	2013	56.1	58.0				52.0
	Эмэгтэй (15-49 нас)	2013	7.8	9.2				4.0
31	3.b.1. Үндэсний төвлөлд тусгагдсан бүх төрлийн вакцинжуулалтад хамрагдсан зорилтот бүлгийн эзлэх хувь							
	Судалгааны өмнөх хугацаанд тавт/гуравт (Сахуу, татран, хөхүүл ханиад, Б гепатит, хемофилюс инфлюенза Б-гийн эсрэг) (Penta3) вакцины 3-р тунд хамрагдсан 12-23 сартай хүүхдийн хувь			91.9				95.3
	Судалгааны өмнөх хугацаанд улаанбурхан, гахайн хавдар, улаануудын (УГУ) эсрэг вакцинд хамрагдалт							99.0

	1-р тунд хамрагдсан 12-23 сартай хүүхдийн хувь			91.6			99.0
	2-р тунд хамрагдсан 30-35 сартай хүүхдийн хувь			81.3		93.7	99.0
32	3.с.1. Эрүүл мэндийн ажилтнуудын нягтрал, тархац (10,000 хүн амд ногдох)	2015	160.01	165.47	175.19	178.80	180.60
	Эмч	2015	32.26	35.36	38.54	39.51	46.76
	Эм зүйч	2015	5.07	6.84	8.18	8.87	13.12
	Сувилагч, эх баригч	2015	41.41	42.28	44.00	44.45	63.27
	Шүүдний эмч, техникч	2015	3.43	4.10	4.80	4.95	7.97
33	3.d.1. Олон улсын эрүүл мэндийн дүрмийг хэрэгжүүлэх чадавх, нийгмийн эрүүл мэндийн ноцтой үеийн бэлэн байдал (Үндсэн 13 чадавхын хэрэгжилтийн хувийн дунджаар)	2015	86.50	86.00	85.00	80.00	90.00
Зорилго 4. Чанартай боловсролыг дэмжих							
34	4.1.2. Сургууль төгсөлтийн түвшин, боловсролын түвшнээр			96.12	96.31	96.20	
	Бага боловсрол			99.20	98.95	99.68	100.00
	Хүйс						
	Эмэгтэй			99.54	99.38	99.65	100.00
	Эрэгтэй			98.89	98.55	99.71	100.00
	Байршил						
	Хот			99.43	99.31	99.67	100.00
	Хөдөө			98.83	98.33	99.68	100.00
	Баялгийн квантил						
	I			98.48	98.63		100.00
	II			99.56	99.10		100.00
	III			98.94	99.07		100.00
	IV			99.59	98.96		100.00
	V			99.82	98.96		100.00
	Суурь боловсрол			98.11	98.28	98.38	100.00
	Хүйс						
	Эмэгтэй			98.94	99.20	99.22	100.00
	Эрэгтэй			97.26	97.33	97.57	100.00
	Байршил						
	Хот			99.10	99.12	99.07	100.00
	Хөдөө			96.38	96.80	97.33	100.00
	Баялгийн квантил						
	I			97.39	96.85		100.00
	II			97.22	97.36		100.00
	III			97.81	98.30		100.00
	IV			98.57	98.70		100.00
	V			99.33	99.35		100.00
	Бүрэн дунд боловсрол			90.65	90.87	89.62	95.00
	Хүйс						
	Эмэгтэй			93.83	94.22	94.47	97.00
	Эрэгтэй			87.43	87.44	84.67	93.00
	Байршил						
	Хот			96.03	94.02	95.28	98.00
Хөдөө			81.12	85.37	80.88	92.00	
Баялгийн квантил							
I			80.11	81.31		90.00	
II			87.29	86.33		94.00	
III			89.83	90.54		96.00	
IV			93.76	92.33		98.00	
V			98.00	95.78		99.00	
35	4.2.1. Унших, цагаан толгойн үсэг, тоо нэрлэх чадвар, бие бялдрын хөгжил, нийгэмшихүй болон сэтгэл хөдлөлөө илэрхийлэх чадвар, сурах чадвар нь зохих хэмжээнд байгаа 5 хүртэлх насны хүүхдийн хувь	2013	76.0	75.7			85.0
36	4.2.2. Сургуульд элсэн орохын өмнөх 1 жилд зохион байгуулалттай сургалтад хамрагдалт	2015	88.5	88.1	92.1	91.3	100.0

37	4.4.1. Мэдээлэл, харилцаа холбоо, технологийн ур чадвартай насанд хүрэгчид (15 ба түүнээс дээш насны) болон залуучуудын (15-24 насны) тухайн насны хүн амд эзлэх хувь, ур чадварын төрлөөр						
	Насанд хүрэгчид (15 ба түүнээс дээш нас)						
	Файл/фолдер хуулах, зөөх			16.99	17.90	13.77	50.00
	Нэг файл доторх текстийг хуулах, зөөх			17.16	17.80	13.74	50.00
	Файл, зураг, бичлэг зэргийг хавсарган цахим шуудангаар илгээх			15.02	16.30	13.10	50.00
	Эксель дээр энгийн арифметик томъёоллыг ашиглах			13.63	14.60	11.60	50.00
	Модем, камер, принтер зэрэг шинэ төхөөрөмжийг таниулах, суулгах			11.16	11.10	9.39	45.00
	Программ хайх, татах суулгах, тохируулах үйлдлүүдийг хийх			10.57	11.90	8.45	45.00
	Текст, зураг, дуу, видео, график ашиглан илтгэл бэлтгэх			9.94	11.00	7.01	45.00
	Компьютер болон бусад төхөөрөмжийн хооронд файл дамжуулах			11.06	11.90	7.77	45.00
	Ямар нэгэн программчлалын хэлээр компьютерын программ бичих			4.21	5.30	3.31	20.00
	Залуучууд (15-24 нас)						
	Файл/фолдер хуулах, зөөх			30.93	23.80	16.40	60.00
	Нэг файл доторх текстийг хуулах, зөөх			30.28	24.00	16.55	60.00
	Файл, зураг, бичлэг зэргийг хавсарган цахим шуудангаар илгээх			26.65	20.00	16.00	60.00
	Эксель дээр энгийн арифметик томъёоллыг ашиглах			24.91	18.70	14.21	60.00
	Модем, камер, принтер зэрэг шинэ төхөөрөмжийг таниулах, суулгах			20.55	15.70	13.04	60.00
	Программ хайх, татах суулгах, тохируулах үйлдлүүдийг хийх			22.17	15.60	11.50	60.00
	Текст, зураг, дуу, видео, график ашиглан илтгэл бэлтгэх			20.58	14.40	11.29	60.00
	Компьютер болон бусад төхөөрөмжийн хооронд файл дамжуулах			22.57	13.90	10.03	60.00
Ямар нэгэн программчлалын хэлээр компьютерын программ бичих			5.76	6.30	5.56	30.00	
38	4.5.1. Боловсролын түвшнээр тооцсон "Тэгш байдал (паритет)-ын индекс", хүйс, байршил, өрхийн аж байдлын түвшнээр						
	Охидын хамран сургалтын цэвэр жин (засварласан) болон хөвгүүдийн хамран сургалтын цэвэр жингийн (засварласан) харьцаа						
	Бага анги	2013	1.01	1.02		1.00	
	Дунд анги	2013	1.02	1.03		1.00	
	Ахлах анги	2013	1.14	1.13		1.00	
	Доогуур аж байдалтай (хамгийн доод 20%) өрхөд амьдарч байгаа хүүхдийн хамран сургалтын цэвэр жинг (засварласан) болон Дээгүүр аж байдалтай (хамгийн дээд 20%) өрхөд амьдарч байгаа хүүхдийн хамран сургалтын цэвэр жингийн (засварласан) харьцаа						
	Бага анги	2013	1.01	1.00		1.00	
	Дунд анги	2013	1.08	0.97		1.00	
	Ахлах анги	2013	1.39	0.74		1.00	
	Хөдөө амьдарч байгаа хүүхдийн хамран сургалтын цэвэр жин болон (засварласан) хотод амьдарч байгаа хүүхдийн хамран сургалтын цэвэр жингийн (засварласан) харьцаа						
	Бага анги	2013	1.01	1.02		1.00	
	Дунд анги	2013	1.05	1.00		1.00	
	Ахлах анги	2013	1.28	0.82		1.00	
	39	4.6.1. 15-24 насны хүн амын бичиг үсэг тайлагдалтын хувь, хүйсээр					
Бичиг үсэг тайлагдалт					98.7	99.2	
Эрэгтэй		2013	95.2	97.6	98.6	99.0	
Эмэгтэй		2013	97.5	99.3	98.9	99.3	
40	4.а.1. Суурь үйлчилгээгээр хангагдсан сургуулиудын эзлэх хувь, үйлчилгээний төрлөөр						
	Цахилгаан эрчим хүчинд холбогдсон сургуулиудын эзлэх хувь	2015	83.5	94.4	97.0	97.2	
	Сургалтын зорилгоор ашиглах интернэттэй сургуулиудын эзлэх хувь	2015	67.8	87.3	89.9	92.1	
	Сургалтын зорилгоор ашиглах компьютертэй сургуулиудын эзлэх хувь	2015	82.8	95.1	95.0	94.1	
	Ундны усаар хангагдсан сургуулиудын эзлэх хувь					100.0	
	Хүйсээр ялгасан ариун цэврийн өрөөтэй сургуулиудын эзлэх хувь: Эмэгтэй					100.0	
	Хүйсээр ялгасан ариун цэврийн өрөөтэй сургуулиудын эзлэх хувь: Эрэгтэй					100.0	
Гар угаах хэрэгсэл зэргээр хангагдсан сургуулиудын эзлэх хувь					100.0		

41	4.с.1. Мэргэжлийн багшийн хангалт, боловсролын түвшнээр							
	Сургуулийн өмнөх боловсрол			99.6	99.7	88.2	100.0	
	Бага боловсрол	2015	78.7	85.9	88.7	88.4	100.0	
	Суурь, бүрэн дунд боловсрол	2015	68.7	77.1	79.6	79.7	100.0	
Зорилго 5. Жендэрийн тэгш байдал, охид эмэгтэйчүүдийн эрхийг хангах								
42	5.1.1. Хүйсээр ялгаварлан гадуурхахгүй байх, эрх тэгш байдлыг цогцлоох, хангах, үнэлэх хууль эрх зүйн орчин бүрдсэн эсэх	2015						
	Жендэрийн тэгш байдлыг хөхиүлэн дэмжих, хэрэгжүүлэх, хянах эрх зүйн орчин (амжилтын хувь, 0-100) - Хамрах хүрээ 1: эрх зүйн орчин, нийгмийн амьдрал				100.0			
	Жендэрийн тэгш байдлыг хөхиүлэн дэмжих, хэрэгжүүлэх, хянах эрх зүйн орчин (амжилтын хувь, 0-100) - Хамрах хүрээ 2: эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл				92.3			
	Жендэрийн тэгш байдлыг хөхиүлэн дэмжих, хэрэгжүүлэх, хянах эрх зүйн орчин (амжилтын хувь, 0-100) - Хамрах хүрээ 3: хөдөлмөр эрхлэлт, эдийн засгийн үр өгөөж				100.0			
43	Жендэрийн тэгш байдлыг хөхиүлэн дэмжих, хэрэгжүүлэх, хянах эрх зүйн орчин (амжилтын хувь, 0-100) - Хамрах хүрээ 4: гэрлэлт, гэр бүл				72.7			
	5.3.1. 15 болон 18 наснаас өмнө гэрлэсэн эсвэл хамтран амьдрагчтай болсон 20-24 насны эмэгтэйчүүдийн тухайн насны эмэгтэйчүүдэд эзлэх хувь							
	15 наснаасаа өмнө гэрлэсэн эсвэл хамтран амьдрагчтай болсон 20-24 насны эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	2013	0.1	0.9			0.0	
44	18 наснаасаа өмнө гэрлэсэн эсвэл хамтран амьдрагчтай болсон 20-24 насны эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	2013	5.2	12.0			4.5	
	5.5.1. Улсын Их Хурал болон Орон нутгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хуралд суудалтай эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь, захиргааны шатлалаар	2012	27.6			27.1		50.0
	Улсын Их Хурал	2012	14.50			17.11		40.00
	Орон нутгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал	2012	27.70			27.20		50.00
	Аймгийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал	2012	16.80			15.50		50.00
	Нийслэлийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал	2012	13.30			17.70		50.00
	Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал	2012	28.90			28.40		50.00
Дүүргийн Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал	2012	30.20			29.20		50.00	
45	5.5.2. Удирдах албан тушаалд ажиллагсдад эмэгтэйчүүдийн эзлэх хувь	2015	37.77	35.90	47.40	43.99	50.00	
46	5.с.1. Жендэрийн тэгш байдлыг хангах, эмэгтэйчүүдийн эрх мэдлийг нэмэгдүүлэх зорилгоор төсөв хуваарилах, хянах тогтолцоотой эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)					1	1	
Зорилго 6. Баталгаат ундны ус, ариун цэврийн байгууламжаар хангах								
47	6.1.1. Баталгаат ундны усны эх үүсвэрээр хангагдсан хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь	2013	68.1	86.9			90.0	
48	6.2.1. Баталгаат ариун цэврийн байгууламжийн үйлчилгээгээр хангагдсан хүн амын эзлэх хувь (гар угаах саван, ус, угаалтуурыг хамруулна)				69.0		75.0	
	Сайжруулсан ариун цэврийн байгууламж ашигладаг өрхөд амьдардаг хүн амын эзлэх хувь	2013	84.4	88.8			100.0	
	Өрхийн гишүүд гараа угаадаг зориулалтын газартай, түүнд нь ус болон саван эсвэл ариутгагч/угаалгын бодис байсан өрхөд амьдардаг хүн амын эзлэх хувь	2013	78.9	81.8			100.0	
	Сайжруулсан ариун цэврийн байгууламж ашигладаг бөгөөд ариун цэврийн байгууламжаа бусад хүмүүстэй хамтран ашигладаггүй өрхөд амьдардаг хүн амын эзлэх хувь	2013	58.3	69.0			100.0	
49	6.4.1. Цаг хугацааны явцад гарсан ус хэрэглээний үр ашгийн өөрчлөлт, төг/м3	2015	26,010			26,015	26,020	28,000
50	6.4.2. Усны нөөцөд ашиглалтаас үүсэх дарамт: Цэнгэг усны нийт нөөцөөс авч ашиглаж байгаа усны хувь хэмжээ	2015	5.0	7.2				15.0
51	6.5.1. Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн түвшин, чиглэлээр					45.0	80.0	
	Таатай орчныг бүрдүүлэх					54.0	80.0	
	Институцийн тогтолцоо					45.0	80.0	
	Удирдлагын арга хэрэгсэл					43.0	80.0	
	Санхүүжилт					37.0	80.0	
52	6.5.2. Хилийн усны гэрээ хэлэлцээрт хамрагддаг хил дамнансан усны сав газрын эзлэх хувь	2015	100.0	100.0			100.0	100.0
53	6.б.1. Ус хангамж, ариун цэврийн менежментэд нутгийн иргэдийн оролцоог дэмжсэн бодлого, үйл ажиллагаа, журам хэрэгжүүлж буй орон нутгийн засаг захиргааны эзлэх хувь	2015	45.0	48.0	48.0	48.0	100.0	
Зорилго 7. Сэргээгдэх эрчим хүчийг нэвтрүүлэх								

54	7.1.1. Цахилгаан эрчим хүчээр хангагдсан хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь	2010	96.7	98.1			100.0	
55	7.2.1. Нийт эрчим хүчний эцсийн хэрэглээнд сэргээгдэх эрчим хүчний эзлэх хувь	2015	0.14	0.08	0.18	0.18	2.82	
Зорилго 8. Эдийн засгийн өсөлт, зохистой ажлын байрыг бий болгох								
56	8.1.1. Зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон нэг хүнд ногдох ДНБ-ий жилийн өсөлт			5.65	(5.55)	(0.15)	4.45	
57	8.2.1. Зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон нэг ажиллагчид ногдох ДНБ-ий жилийн өсөлт	2015	(1.53)	6.49	(6.29)	5.10	2.47	
58	8.3.1. Албан бус ажил эрхлэлтийн нийт ажил эрхлэлтэд эзлэх хувь, салбар, хүйсээр							
	Хөдөө аж ахуйн салбар орсон				41.4	41.2	25.0	
	Эрэгтэй				46.5	46.4	27.1	
	Эмэгтэй				35.8	35.5	22.7	
	Хөдөө аж ахуйн бус салбарт	2015	25.0	23.9	23.7	21.4	7.9	
	Эрэгтэй	2015	28.4	27.5	29.2	26.7	9.4	
	Эмэгтэй	2015	21.3	20.1	17.8	15.7	6.1	
59	8.4.2. Нэгж ам.долларын ДНБ-д ногдох дотоодын материалын хэрэглээ, кг/ам.доллар			15.0	17.9	16.0	6.0	
60	8.5.1. Ажиллагчдын цагийн дундаж хөлс, хүйс, насны бүлэг, хөгжлийн бэрхшээлээр, төгрөгөөр	2015	3.2	3.5	4.6	4.8	8.8	
	Хүйс							
	Эрэгтэй	2015	3.3	3.6	5.0	5.2	9.5	
	Эмэгтэй	2015	3.0	3.3	4.3	4.5	9.0	
	Насны бүлэг							
	15-24	2015	2.7	2.9	3.6	4.0	7.3	
	25-64	2015	3.3	3.5	4.7	4.9	7.4	
	65+	2015	2.5	3.3	4.1	3.3	7.1	
	Хөгжлийн бэрхшээл							
	Хөгжлийн бэрхшээлтэй	2015	2.1	3.5	4.6	4.4	8.4	
	Хөгжлийн бэрхшээлгүй	2015	3.2	3.5	4.5	4.9	8.2	
61	8.5.2. Ажилгүйдлийн түвшин, хүйс, насны бүлэг, байршил, бүсээр	2015	7.45	7.77	7.00	8.14	7.00	
	Хүйс							
	Эрэгтэй	2015	8.20	8.34	7.30	8.52	7.00	
	Эмэгтэй	2015	6.70	7.11	6.70	7.72	7.00	
	Насны бүлэг							
	15-24	2015	17.90	20.40	17.90	12.20	7.00	
	25-64	2015	6.50	6.50	5.90	7.40	7.00	
	Байршил							
	Хот	2015	8.70	9.40	8.00	9.10	8.00	
	Хөдөө	2015	5.70	5.20	4.60	4.80	4.00	
	Бүс							
		Баруун бүс	2015	9.20	8.90	10.10	13.60	9.00
		Хангайн бүс	2015	4.90	7.10	6.50	10.70	8.00
	Төвийн бүс	2015	8.90	7.60	6.80	7.10	6.60	
	Зүүн бүс	2015	10.70	8.70	8.00	6.50	5.50	
	Улаанбаатар	2015	6.90	7.60	6.30	5.20	4.00	
62	8.6.1. Хөдөлмөр эрхлээгүй, боловсрол, сургалтаас гадуур байгаа 15-24 насны залуучуудын тухайн насны хүн амд эзлэх хувь	2015	16.81	18.88	19.70	17.97	10.00	
63	8.7.1. Хөдөлмөр эрхэлж буй 5-17 насны хүүхдийн тухайн насны хүүхдэд эзлэх хувь, хүйс, насны бүлгээр	2013	17.3	16.7			2.6	
	Хүйс							
	Эрэгтэй	2013	19.3	20.1			4.0	
	Эмэгтэй	2013	15.3	13.2			2.0	
	Насны бүлэг							
	5-11	2013	14.9	13.9			0.0	
12-14	2013	22.1	21.4			1.0		
	15-17	2013	18.1	22.6			6.0	
64	8.8.1. Амь насанд хөнөөлтэй болон хөнөөлгүй үйлдвэрлэлийн ослын тохиолдол, тохиолдлын төрлөөр (100,000 ажиллагчид ногдох)			22.59	30.35	22.74	15.00	
	Амь нас барсан тохиолдол			2.39	3.44	3.02	1.00	

	Амь нас хохироогүй тохиолдол			20.19	26.92	19.72	14.00
65	8.8.2. Олон улсын хөдөлмөрийн байгууллагын конвенц, зөвлөмж болон үндэсний хууль тогтоомжид үндэслэн гарах эвлэлдэн нэгдэх эрх чөлөө болон хамтын хэлэлцээртэй холбоотой хөдөлмөрлөх эрхийн хэрэгжилтийн түвшин		0.00	0.15	0.15		0.10
66	8.9.1. Аялал жуулчлалын салбарын нэмэгдэл өртгийн ДНБ болон эдийн засгийн өсөлтөд эзлэх хувь						
	Аялал жуулчлалын салбарын нэмэгдэл өртгийн ДНБ-д эзлэх хувь	2015	0.177	0.153	0.042	0.040	3.00
67	8.10.2. Гар утсаар банк, санхүүгийн үйлчилгээ авсан насанд хүрсэн (15 ба түүнээс дээш насны) хүн амын тухайн насны хүн амд эзлэх хувь	2015	40.68	89.98	79.72	95.61	100.00
68	8.b.1. Залуучуудын хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих хөтөлбөрийг хөдөлмөр эрхлэлтийг дэмжих үндэсний бодлогоор эсвэл тусгайлан хэрэгжүүлж байгаа эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
Зорилго 9. Инновацыг дэмжиж, дэд бүтцийг сайжруулах							
69	9.1.2. Зорчигч болон ачаа тээврийн хэмжээ, төрлөөр	2015					
	Ачаа эргэлт, сая тн.км	2015	13,844.30	21,969.51	23,861.00	20,674.56	52,718.10
	Зорчигч эргэлт, сая хүн.км	2015	4,931.60	6,598.08	3,416.87	1,563.44	13,341.60
70	9.2.1. ДНБ-д боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь, 1 хүнд ногдох боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмэгдэл өртөг						
	ДНБ-д боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмэгдэл өртгийн эзлэх хувь, зэрэгцүүлэх үнээр	2015	7.02	7.84	8.36	8.27	14.59
	1 хүнд ногдох боловсруулах үйлдвэрлэлийн нэмэгдэл өртөг, мянган төгрөг, зэрэгцүүлэх үнээр	2015	541.88	727.47	900.71	680.67	1,715.70
71	9.2.2. Нийт ажиллагчдад боловсруулах салбарт ажиллагчдын эзлэх хувь	2015	7.10	8.04	7.70	7.52	14.20
72	9.3.1. Нийт аж үйлдвэрийн салбарын нэмэгдэл өртөгт жижиг үйлдвэрлэлийн эзлэх хувь	2015	15.3				25.0
	Үйлдвэрлэлийн нийт нэмүү өртөгт жижиг, дунд аж ахуйн нэгжүүдийн нэмүү өртгийн эзлэх хувь	2015	6.2	5.8	7.1	6.6	12.0
73	9.4.1. Нэмэгдэл өртгийн нэгжид ногдох нүүрстөрөгчийн ялгарлын хэмжээ						
	Түлшний шаталтаас үүдэлтэй нүүрсхүчлийн хийн ялгарал (сая тонн)	2015	17.12	21.13			16.21
	Нэгж ДНБ-д ногдох нүүрсхүчлийн хийн ялгаруулалт (Нэгж ам.долларт ногдох нүүрсхүчлийн хийн килограмм, 2017 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон)	2015	0.52	0.56			0.45
	Үйлдвэрлэлийн нэмэгдсэн өртгийн нэгжид ногдох нүүрсхүчлийн хийн ялгаруулалт (Нэгж ам.долларт ногдох нүүрсхүчлийн хийн килограмм, 2015 оны зэрэгцүүлэх үнээр тооцсон)	2015	1.08	1.04			0.94
74	9.5.1. Судалгаа, хөгжүүлэлтийн ажилд зарцуулсан зардлын ДНБ-д эзлэх хувь	2015	0.20	0.51	0.55	0.70	3.00
75	9.b.1. Дунд болон өндөр технологийн үйлдвэрийн салбарын нэмэгдэл өртгийн ДНБ-д эзлэх хувь	2015	2.37	3.57	3.32	4.27	9.00
Зорилго 10. Тэгш бус байдлыг бууруулах							
76	10.1.1. Нийт хүн амын болон доогуур орлоготой 40 хувийн нэг хүнд ногдох дундаж орлого, зарлагын өсөлт						
	Нэг хүнд ногдох орлогын өсөлт, нэгжээр	2014	0.95	1.46	1.75		4.12
	Нэг хүнд ногдох зарлагын өсөлт, нэгжээр	2014	1.05	1.25	1.89		3.75
77	10.2.1. Голч (медиа) орлогын 50 хувиас доогуур амьжиргаатай хүн амын нийт хүн амд эзлэх хувь	2015	17.56	16.81	15.65	12.57	5.20
78	10.3.1. Олон улсын хүний эрхийн хуулиар хориглосон ялгаварлан гадуурхах явдлын аль нэг тохиолдлоор сүүлийн 12 сард гадуурхагдсан, доромжлуулсан гэж мэдүүлсэн хүн амын эзлэх хувь						
	Олон улсын хүний эрхийн хуулиар хориглосон ялгаварлан гадуурхах явдлын аль нэг тохиолдлоор сүүлийн 12 сард гадуурхагдсан, доромжлуулснаа мэдэрсэн хүн амын эзлэх хувь, эрхийн төрлөөр			18.91	18.70	16.45	11.08
	Үндэс, угсаа			10.79	12.00	10.52	7.05
	Нас			11.93	11.90	11.12	7.45
	Хүйс			10.37	11.00	9.28	6.22
	Шашин шүтлэг			9.83	9.90	8.76	5.87
	Хөгжлийн бэрхшээл			9.92	10.40	9.25	6.20
	Нутаг ус			9.80	10.70	9.71	6.51
	Хот, хөдөөгийн ялгаа			10.71	11.30	10.30	6.90
	Амьжиргааны түвшин			11.71	12.50	11.99	8.03
	Амьдарч байгаа газар			10.46	11.60	10.36	6.94

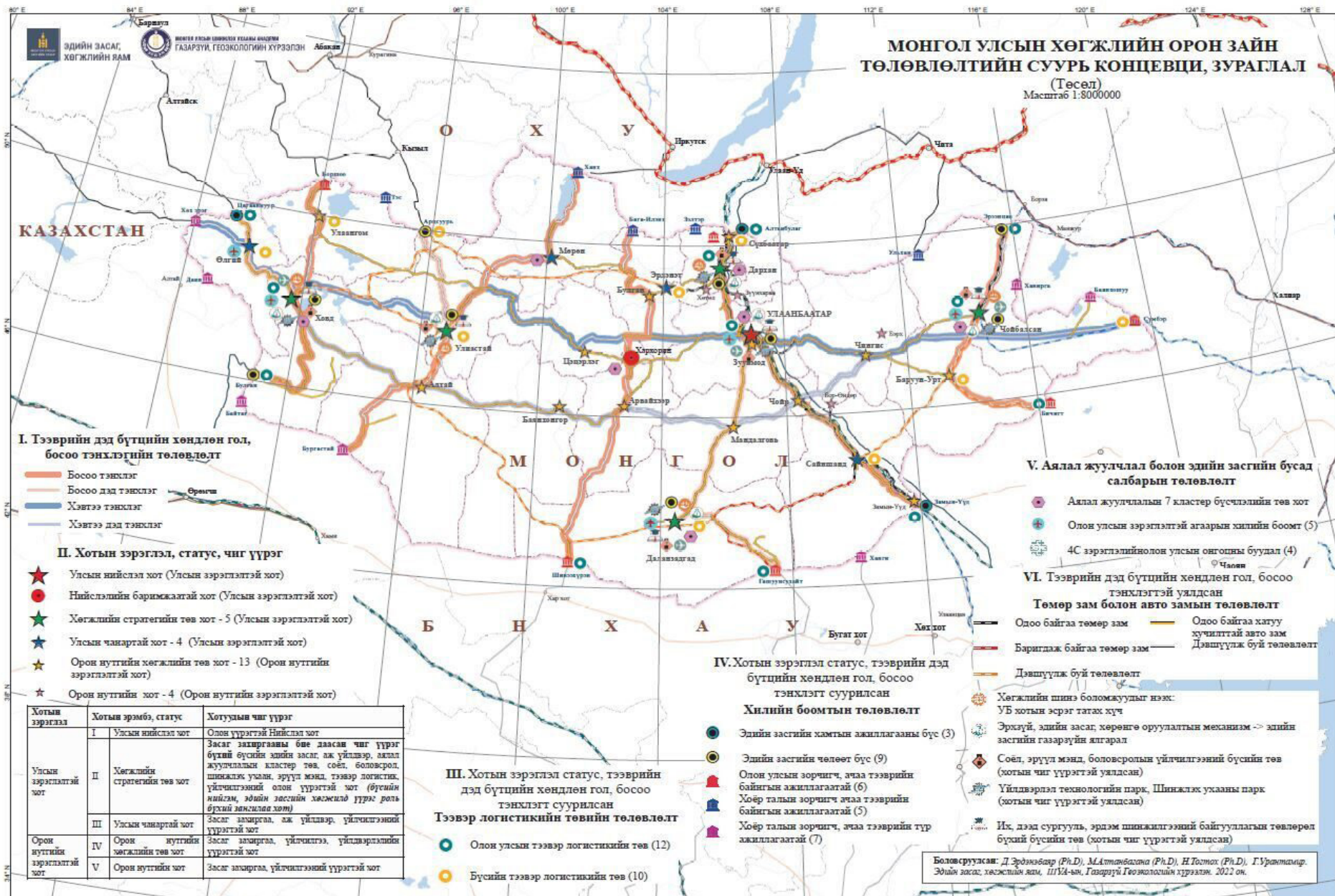
	Боловсролын түвшин			10.27	11.40	9.23	6.18
	Үзэл бодол			10.00	10.50	8.80	5.90
	Бусад шалтгаан			8.76	9.90	8.64	8.80
	Олон улсын хүний эрхийн хуулиар хориглосон ялгаварлан гадуурхах явдлын аль нэг тохиолдлоор сүүлийн 12 сард гадуурхагдсан, доромжлуулснаа мэдүүлсэн хүн амын эзлэх хувь, эрхийн төрлөөр			4.25	3.00	2.34	9.00
	Үндэс, угсаа			0.65	0.40	0.62	2.39
	Нас			1.39	1.10	1.15	4.43
	Хүйс			0.71	0.70	0.53	2.04
	Шашин шүтлэг			0.44	0.10	0.12	0.46
	Хөгжлийн бэрхшээл			0.76	0.40	0.41	1.58
	Нутаг ус			0.73	0.50	0.70	2.70
	Хот, хөдөөгийн ялгаа			0.75	0.70	0.75	2.89
	Амьжиргааны түвшин			1.48	1.10	1.10	4.24
	Амьдарч байгаа газар			0.71	0.70	0.67	2.58
	Боловсролын түвшин			1.11	0.90	0.43	1.66
	Үзэл бодол			0.42	0.50	0.42	1.62
	Бусад шалтгаан			0.42	0.30	0.12	0.46
79	10.4.1. ДНБ-д ажиллагчдын цалин, түүнтэй адилтгах орлогын эзлэх хувь	2015	27.23	26.31	29.52	27.70	30.00
Зорилго 11. Ээлтэй хот, иргэдийн оролцоог дэмжих							
80	11.4.1. Үндэсний соёл, байгалийн өвийг хадгалах, хамгаалахад зарцуулсан нэг хүнд ногдох нийт зардлын хэмжээ, ам.доллар, зардлын төрлөөр				24.66	12.28	15.00
	Үндэсний соёлын өвийг хадгалах, хамгаалахад зарцуулсан				24.54	12.19	13.00
	Байгалийн өвийг хадгалах, хамгаалахад зарцуулсан	2015	0.08	0.14	0.12	0.08	2.00
81	11.5.1. Гамшгийн улмаас амь насаа алдсан, сураггүй болсон, шууд нэрвэгдсэн хүний тоо (100,000 хүн амд ногдох)	2015	1,106.4	363.3	192.8		265.0
	Амь насаа алдсан, сураггүй алга болсон хүн						5.9
	Шууд нэрвэгдсэн хүн						270.0
82	11.5.2. Гамшгийн улмаас учирсан эдийн засгийн шууд хохирлын дотоодын нийт бүтээгдэхүүнд эзлэх хувь	2015	0.50	0.30	0.09		0.04
83	11.6.1. Хот суурин газарт тогтмол цуглуулж, шаардлага хангасан байдлаар устгаж буй хог хаягдлын хот суурин газарт нийт үүсэж буй хог хаягдалд эзлэх хувь хэмжээ	2015	0.3	25.6	42.0	43.5	64.0
84	11.6.2. Хотын агаар дахь нарийн болон том ширхэглэгт тоосонцор (PM 2.5 болон PM 10)-ын жилийн дундаж хэмжээ, мкг/м3						
	PM 10	2015	141	136	90	89	50
	PM 2.5	2015	75	74	49	44	25
85	11.7.1. Нэг хүнд ногдох ногоон байгууламжийн хэмжээ, м.кв			2.6	5.1	5.5	24.0
86	11.b.1. Гамшгийн эрсдлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд авч хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны суурь баримт бичигтэй уялдуулсан гамшгийн эрсдлийг бууруулах үндэсний стратегийг баталж, хэрэгжүүлдэг эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
87	11.b.2. Гамшгийн эрсдлийг бууруулах үндэсний стратегийн дагуу гамшгийн эрсдлийг бууруулах орон нутгийн стратегийг баталж, хэрэгжүүлдэг орон нутгийн засаг захиргааны эзлэх хувь			27.2	100.0		100.0
Зорилго 12. Хариуцлагатай хэрэглээг дэмжих							
88	12.1.1. Тогтвортой хэрэглээ, үйлдвэрлэл рүү шилжихэд чиглэсэн бодлогын арга хэрэгслийг боловсруулж, баталж, хэрэгжүүлдэг эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)						
	Тогтвортой хэрэглээ, үйлдвэрлэлийн талаар үндэсний төлөвлөгөөтэй эсвэл үндэсний төлөвлөгөөндөө эдгээрийг зорилт, үндсэн чиглэл болгон тусгасан эсэх				1	1	1
	Тогтвортой хэрэглээ, үйлдвэрлэлийн талаар бодлогын арга хэрэгсэлтэй эсэх				1	1	1
89	12.2.2. Нэгж ам.долларын ДНБ-д ногдох дотоодын материалын хэрэглээ, кг/ам.доллар			15.0	17.9	16.0	6.0
90	12.5.1. Хог хаягдлын дахин боловсруулалтын үндэсний түвшин, дахин боловсруулсан материалын хэмжээ, тонноор						
	Хог хаягдлын дахин боловсруулалтын үндэсний түвшин			7.6	10.3	15.7	40.0
91	12.7.1. Төрийн худалдан авах ажиллагааны тогтвортой бодлого, үйл ажиллагааны төлөвлөгөөтэй эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015					1

92	12.b.1. Тогтвортой аялал жуулчлалын стратеги эсвэл бодлого, түүнийг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөтэй эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
Зорилго 13. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг нөлөөг багасгах							
93	13.1.1. Гамшгийн улмаас амь насаа алдсан, сураггүй болсон, шууд нэрвэгдсэн хүний тоо (100,000 хүн амд ногдох)	2015	1,106.4	363.3	192.8		265.0
	Амь насаа алдсан, сураггүй алга болсон хүн						5.9
	Шууд нэрвэгдсэн хүн						270.0
94	13.1.2. Гамшгийн эрсдлийг бууруулах чиглэлээр 2015-2030 онд авч хэрэгжүүлэх Сендайн үйл ажиллагааны суурь баримт бичигтэй уялдуулсан гамшгийн эрсдлийг бууруулах үндэсний стратегийг баталж, хэрэгжүүлдэг эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
95	13.1.3. Гамшгийн эрсдлийг бууруулах үндэсний стратегийн дагуу гамшгийн эрсдлийг бууруулах орон нутгийн стратегийг баталж, хэрэгжүүлдэг орон нутгийн засаг захиргааны эзлэх хувь			27.2	100.0		100.0
96	13.2.1. Хүнсний үйлдвэрлэлд нөлөөлөхгүй байдлаар уур амьсгалын өөрчлөлтийн сөрөг нөлөөлөлд дасан зохицох чадварыг нэмэгдүүлж, хүлэмжийн хий бага ялгаруулдаг хөгжлийг дэмжих нэгдсэн бодлого, стратеги, төлөвлөгөөг хэрэгжүүлдэг эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
Зорилго 15. Хуурай газрын эко системийг хамгаалах							
97	15.1.1. Ойгоор бүрхэгдсэн газрын нийт газар нутагт эзлэх хувь	2015	7.79	7.79	7.74	7.74	9.00
98	15.1.2. Эх газрын болон цэнгэг усны биологийн олон янз байдлын хувьд чухал газар нутгийг хамгаалалтад авсан байдал, экосистемийн төрлөөр						
	Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн эзлэх хувь	2015	17.4	17.8	21.0	21.0	30.0
	Тусгай хамгаалалтад авсан гол, мөрний урсац бүрэлдэх эхийн талбайн эзлэх хувь	2015	44.7	44.7	49.4	50.0	60.0
	Тусгай хамгаалалттай газар нутаг дах ойн сан бүхий газрын эзлэх хувь	2015	30.8	36.8	40.7	42.3	50.0
	Уулархаг газрын эзлэх хувь			22.5	23.6	24.7	30.0
99	15.2.1. Ойн тогтвортой менежментийн чиглэлээр гарч байгаа ахиц дэвшил, төрлөөр						
	Ойн тогтвортой менежментийн хүрээнд хамгаалагдсан ой, сая га	2015	3.10				4.50
	1 га ойн газрын дээрх биомасс, тонн/га	2015	54.90	54.90			54.90
	Ойн талбайн жилийн өөрчлөлтийн хувь	2010	(0.06)		(0.01)		0.01
	Урт хугацааны менежментийн төлөвлөгөөтэй ойн бүс	2015	100.00	99.98	99.96		100.00
	Хуулиар тогтоосон тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ойн талбай	2015	20.99	20.99	20.99		20.99
100	15.3.1. Доройтсон газар нутгийн нийт газар нутагт эзлэх хувь	2015	6.12	4.70	3.55	4.03	13.70
	Газрын доройтлын хувь	2015	22.90		23.30		21.30
101	15.4.1. Өндөр уулын биологийн олон янз байдлын хувьд чухал ач холбогдолтой хамгаалагдсан газар нутгийн эзлэх хувь						
	Уулын гол биологийн олон янз байдлын бүсүүдийн хамгаалагдсан газар нутгийн эзлэх дундаж хувь	2015	44.99	44.99	49.33	49.33	60.00
102	15.4.2. Өндөр уулын ургамлан нөмрөгийн индекс	2015	57.85	58.05			62.00
103	15.5.1. Улаан дансны индекс	2015	0.96	0.96	0.96	0.96	0.97
104	15.6.1. Генетик нөөцийн үр шимийг шударга, тэгш хүртээхэд чиглэсэн эрх зүй, удирдлага болон бодлогыг баталсан эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015					1
105	15.8.1. Түрэмгийлэгч харь зүйлээс хамгаалах, хянах чиглэлээр эрх зүйн зохицуулалттай, хөрөнгө гаргадаг эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	0	0	0	0	1
Зорилго 16. Энх тайван шударга ёсыг цогцлоох							
106	16.1.1. Санаатай аллагын хохирогчдын тоо (100,000 хүн амд ногдох)	2015	6.02	6.10	5.80	6.00	4.64
107	16.1.2. Зөрчилдөөн, мөргөлдөөнөөс үүдэлтэй нас барсан хүний тоо (100,000 хүн амд ногдох)	2015	0	0	0	0	0
108	16.1.3. Сүүлийн 12 сард бие махбод, сэтгэл санаа, бэлгийн хүчирхийлэлд өртсөн хүн амын эзлэх хувь	2015	0.30	0.31	0.25	0.25	0.15
109	16.1.4. Амьдардаг орчиндоо ганцаараа явахад аюулгүй байдлыг мэдэрдэг хүн амын эзлэх хувь, өдөр/шөнө, насны бүлгээр						
	Өдрийн цаг						
	Насны бүлэг						
	15+			56.49	75.40	80.72	92.30
	15-24			52.23	69.80	79.20	90.60
	Шөнийн цаг						
Насны бүлэг							
15+			41.13	64.00	66.33	75.80	

	15-24			34.55	58.20	60.38	69.00
110	16.2.1. Судалгааны өмнөх 1 сард эцэг/эх/асран хамгаалагчийн зүгээс сэтгэл зүйн болон бие махбодын шийтгэл хүлээсэн 1-14 насны хүүхдийн хувь	2013	49.30	49.10			32.22
111	16.2.2. Хүн худалдаалах гэмт хэргийн хохирогчдын тоо (100,000 хүн амд ногдох)	2015	0.33	0.30	0.10	0.20	0.10
112	16.3.2. Нийт цагдан хоригдсон хүмүүсээс яллагдагчаар татагдсан хүний эзлэх хувь	2015	30.96	73.76	80.34	62.30	83.45
113	16.5.1. Сүүлийн 12 сарын хугацаанд төрийн үйлчилгээ авахдаа төрийн албан хаагчид хээл хахууль өгсөн, эсхүл төрийн албан хаагч хээл хахууль шаардсан тохиолдолтой тулгарч байсан хүмүүсийн эзлэх хувь						
	Сүүлийн 12 сард төрийн албан хаагчтай харилцсан иргэдэд төрийн албан хаагчид авлига өгсөн иргэдийн эзлэх хувь			4.65	3.70	2.16	0.76
114	16.5.2. Сүүлийн 12 сарын хугацаанд төрийн үйлчилгээ авахдаа төрийн албан хаагчид хээл хахууль өгсөн, эсхүл төрийн албан хаагч хээл хахууль шаардсан тохиолдолтой тулгарч байсан аж ахуйн нэгжийн эзлэх хувь						
	Дор хаяж нэг удаа авлига өгөхийг хүссэн, шаардсан явдал тохиолдсон аж ахуйн нэгжид эзлэх авлигын тохиолдлын хувь	2013	33.73				12.85
115	16.6.1. Анх батлагдсан улсын нэгдсэн төсөвт Засгийн газрын зардлын эзлэх хувь	2015	94.7	92.8	92.5	94.2	100.0
116	16.6.2. Төрийн албаар үйлчлүүлсэн иргэдээс сүүлийн үйлчилгээндээ сэтгэл хангалуун байгаа иргэдийн эзлэх хувь	2015	27.3				75.0
117	16.9.1. Төрөлтийг нь иргэний бүртгэлийн байгууллага бүртгэсэн 5 хүртэлх насны хүүхдүүдийн эзлэх хувь	2013	99.3	99.6			100.0
118	16.10.1. Сүүлийн 12 сард сэтгүүлчид, хэвлэл мэдээлэл, үйлдвэрчний эвлэлийн болон хүний эрхийг хамгаалах байгууллагын ажилтнуудын амийг хөнөөсөн, хулгайлсан, сураггүй болсон, хууль бусаар саатуулсан, эрүүдэн шүүсэн гэж бүртгэгдсэн тохиолдлын тоо		0	0	0	0	0
119	16.10.2. Олон нийтийн мэдээлэл авах эрхийг үндсэн хууль, бусад хууль тогтоомж, дүрэм журам, бодлогын түвшинд баталгаажуулж, хуульчилсан эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
120	16.а.1. Парисын зарчмыг мөрдлөг болгодог хүний эрхийн бие даасан байгууллагатай эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
121	16.б.1. Олон улсын хүний эрхийн хуулиар хориглосон ялгаварлан гадуурхах явдлын аль нэг тохиолдлоор сүүлийн 12 сард гадуурхагдсан, доромжлуулсан гэж мэдүүлсэн хүн амын эзлэх хувь						
	Олон улсын хүний эрхийн хуулиар хориглосон ялгаварлан гадуурхах явдлын аль нэг тохиолдлоор сүүлийн 12 сард гадуурхагдсан, доромжлуулснаа мэдэрсэн хүн амын эзлэх хувь, эрхийн төрлөөр			18.91	18.70	16.45	11.08
	Үндэс, угсаа			10.79	12.00	10.52	7.05
	Нас			11.93	11.90	11.12	7.45
	Хүйс			10.37	11.00	9.28	6.22
	Шашин шүтлэг			9.83	9.90	8.76	5.87
	Хөгжлийн бэрхшээл			9.92	10.40	9.25	6.20
	Нутаг ус			9.80	10.70	9.71	6.51
	Хот, хөдөөгийн ялгаа			10.71	11.30	10.30	6.90
	Амьжиргааны түвшин			11.71	12.50	11.99	8.03
	Амьдарч байгаа газар			10.46	11.60	10.36	6.94
	Боловсролын түвшин			10.27	11.40	9.23	6.18
	Үзэл бодол			10.00	10.50	8.80	5.90
	Бусад шалтгаан			8.76	9.90	8.64	5.79
	Олон улсын хүний эрхийн хуулиар хориглосон ялгаварлан гадуурхах явдлын аль нэг тохиолдлоор сүүлийн 12 сард гадуурхагдсан, доромжлуулснаа мэдүүлсэн хүн амын эзлэх хувь, эрхийн төрлөөр			4.25	3.00	2.34	9.00
	Үндэс, угсаа			0.65	0.40	0.62	2.39
	Нас			1.39	1.10	1.15	4.43
Хүйс			0.71	0.70	0.53	2.04	
Шашин шүтлэг			0.44	0.10	0.12	0.46	
Хөгжлийн бэрхшээл			0.76	0.40	0.41	1.58	

	Нутаг ус			0.73	0.50	0.70	2.70	
	Хот, хөдөөгийн ялгаа			0.75	0.70	0.75	2.89	
	Амьжиргааны түвшин			1.48	1.10	1.10	4.24	
	Амьдарч байгаа газар			0.71	0.70	0.67	2.58	
	Боловсролын түвшин			1.11	0.90	0.43	1.66	
	Үзэл бодол			0.42	0.50	0.42	1.62	
	Бусад шалтгаан			0.42	0.30	0.12	0.46	
Зорилго 17. Хөгжлийн төлөөх түншлэлийг бэхжүүлэх								
122	17.1.1. ДНБ-д улсын нэгдсэн төсвийн нийт орлогын эзлэх хувь	2015	25.8	31.4	28.1	33.1	32.2	
123	17.1.2. Улсын нэгдсэн төсвийн нийт зарлагад татварын орлогын эзлэх хувь	2015	71.7	88.3	60.9	72.2	80.7	
124	17.3.1. Улсын нэгдсэн төсөвт гадаадын шууд хөрөнгө оруулалт, хөгжлийн албан ёсны тусламжийн эзлэх хувь	2015	47.75	89.50	77.96	58.77	76.70	
125	17.4.1. Бараа, үйлчилгээний экспортод өрийн үйлчилгээний эзлэх хувь	2015	30.80	20.30	16.04	16.80	10.60	
126	17.8.1. 15 ба түүнээс дээш насны интернэт ашигладаг хувь хүмүүсийн эзлэх хувь	2015	82.00	48.10	62.59	67.24	85.00	
127	17.11.1. Дэлхийн экспортод Монгол Улсын экспортын эзлэх хувь	2015	0.028	0.036	0.043	0.041	0.100	
128	17.13.1. Макро эдийн засгийн үзүүлэлтүүд							
	Мөнгөний нийлүүлэлтийн жилийн өсөлт	2015	(5.5)	22.8	16.2	13.8		
	ДНБ-ий жилийн өсөлт	2015	2.38	7.74	(4.56)	1.64	6.00	
	Бараа, үйлчилгээний экспортын жилийн өсөлт	2015	0.1	6.1	(5.3)	(14.6)		
	Өрх, өрхөд үйлчилдэг ашгийн бус байгууллагуудын эцсийн хэрэглээний зардлын жилийн өсөлт	2015	8.1	11.7	2.1	(5.9)	5.0	
	Бараа, үйлчилгээний импортын жилийн өсөлт	2015	(11.4)	32.7	(15.5)	13.6	3.0	
	Засгийн газрын эцсийн хэрэглээний зардлын жилийн өсөлт	2015	(4.7)	1.1	14.6	9.2	3.0	
	Үндсэн хөрөнгийн хуримтлалын жилийн өсөлт	2015	(26.5)	52.1	(40.7)	80.7	20.0	
	Жилийн инфляц, хэрэглээний үнэ	2015	1.9	8.1	2.3	13.8	6.0	
	Мөнгөний нийлүүлэлтийн гадаад валютын нөөцөд харьцуулсан харьцаа	2015	4.9	4.3	6.0	6.2	5.0	
	Урсгал дансны тэнцлийн ДНБ-д эзлэх хувь	2015	(8.16)	(16.75)	(5.07)	(13.79)	10.00	
	Дэлхийн банкны атласын аргаар тооцсон нэгж ам.долларт харьцах дотоодын мөнгөн тэмдэгт	2015	1,970.7	2,472.7	2,813.5	2,849.3		
	Нийт гадаад өрийн үлдэгдлийн Үндэсний нийт орлогод эзлэх хувь	2015	213.3	240.5	268.5	259.0		
	Гадаадын шууд хөрөнгө оруулалтын цэвэр орох урсгалын ДНБ-д эзлэх хувь	2015	0.71	16.22	12.72	13.48		
	129	17.18.2. Албан ёсны статистикийн үндсэн зарчмыг тусгасан статистикийн хууль тогтоомжтой эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
	130	17.18.3. Бүрэн санхүүжилттэй, хэрэгжилтийн шатанд яваа статистикийн үндэсний хөтөлбөртэй эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1
131	17.19.2. (а) Сүүлийн 10 жилд хүн ам, орон сууцны тооллогыг хамгийн багадаа 1 удаа зохион байгуулсан, (б) нас баралтын бүртгэлийг 80 хувь, төрөлтийн бүртгэлийг 100 хувьд хүргэсэн эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)							
	Сүүлийн 10 жилд хүн ам, орон сууцны тооллогыг хамгийн багадаа 1 удаа зохион байгуулсан эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1	
	Нас баралтын бүртгэлийг 80 хувь, төрөлтийн бүртгэлийг 100 хувьд хүргэсэн эсэх (Тийм-1, Үгүй-0)	2015	1	1	1	1	1	

ХАВСРАЛТ 2. Монгол Улсын хөгжлийн орон зайн төлөвлөлтийн суурь концепц, зураглал (санал)

ХАВСРАЛТ 3. Улсын болон орон нутгийн зэрэглэлтэй хотын гол үзэл баримтлал, шинжлэх ухааны үндэслэл, тодорхойлолт

Хотын зэрэглэл	Хотын эрэмбэ, статус		Хүн ам	Эдийн засаг	Дэд бүтэц, үндэсний босоо, хэвтээ тэнхлэг	Нийгмийн үйлчилгээ	Газарзүйн байршил
Улсын зэрэглэлтэй хот	I	Улсын нийслэл хот	1 сая-аас дээш оршин суугчтай, хот бүрдүүлэгч дэд бүтэц хөгжсөн, Улсын төрийн дээд байгууллагууд байнга оршдог Нийслэл хот.	Үндэсний хэмжээнд үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, худалдаа, бизнесийн удирдлага, зохион байгуулалтын төв хот.	Үндэсний босоо болон хэвтээ тэнхлэгийн төв зангилаа , ОУ-ын болон Азийн дэд бүтцийн сүлжээ, тээвэр, логистикийн Үндэсний төв хот .	Үндэсний түвшний эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ, Үндэсний хэмжээнд ШУ-ны байгууллага, хүрээлэн, Их, дээд сургууль, коллеж, УТП-ийн удирдлага, зохион байгуулалт төвлөрсөн хот.	Үндэсний хэмжээнд орон зайн төв байршилтай.
	II	Хөгжлийн стратегийн төв хот	50000-аас дээш (шаардлагатай гэж үзвэл 50000 хүртэл) оршин суугчтай, хот бүрдүүлэгч дэд бүтэц хөгжсөн, Үндэсний болон тухайн бүсийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд голлох үүрэгтэй, хотжилтын үйл явц эрчимтэй явагдаж буй хот.	1) Бүс нутгийн эдийн засгийн интеграцид нэгдэх, Монгол-Орос-Хятадын эдийн засгийн коридорыг хөгжүүлэхэд үүрэг рольтой; 2) Бүсийн түвшинд тогтвортой үйлдвэрлэлийг хөгжүүлж, гадаад, дотоод худалдааны эргэлтийг нэмэгдүүлэх; 3) Төрөөс эдийн засгийг нийтлэг болон ялгавартай бодлого явуулах зохицуулалттай; 4) хот, тосгоны хоорондын, салбар хоорондын үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хоршилт, хослол, төрөлжилтийг дэмжин хөгжүүлэх; 5) Аж үйлдвэрийн хөгжлийн бүс, түүний таталцал, кластерын төв байршилтай; 6) Бүсийн бизнес, худалдаа, үйлчилгээний байгууллагууд төвлөрсөн; 7) Үндэсний хэмжээнд эдийн засгийн өсөлт, төрөлжилтийг тогтвортой хангах, нэмэгдүүлэх үүрэг, чиглэлтэй хот.	1) Үндэсний босоо болон хэвтээ тэнхлэг (дэд бүтэц) дагуу болон зангилаан дээр байрлалтай ; 2) ОУ-ын болон Азийн дэд бүтцийн сүлжээ, тээврийн интеграцид нэгдэх, дамжин өнгөрөх тээврийг хөгжүүлэхэд чиглэсэн; 3) Үндэсний болон олон улсын тээвэр, логистикийн сүлжээний бүсийн төв ; 4) Олон улсын нисэх онгоцны буудал бүхий байрлалтай хот.	Бүсийн түвшний эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх хот, бүсийн хөгжил болон орон нутгийн онцлогийг харгалзан эрдэм шинжилгээний төв, хүрээлэн, Их, дээд сургууль, коллеж, ШУП, УТП төвлөрсөн хот.	1) Улсын нийслэл болон бусад Улсын зэрэглэлтэй хотоос алслагдсан (500км<); 2) Орон зайн таталцлын хувьд 500км хүртэлх радиуст нийгэм, эдийн засгийн нөлөөлтэй ; 3) Бүс нутгийн түвшинд тохиромжтой, төв байршилтай хот.
	III	Хөгжлийн төв хот	50000-аас дээш оршин суугчтай, хот бүрдүүлэгч дэд бүтэц хөгжсөн, Бүсийн болон орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд тодорхой үүрэгтэй, хотжилтын үйл явц эрчимтэй явагдаж буй хот.	1) Бүсийн түвшинд тогтвортой үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх; 2) хот, тосгон хоорондын, салбар хоорондын үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хоршилт, хослол, төрөлжилтийг дэмжин хөгжүүлэх; 3) Аж үйлдвэрийн хөгжлийн бүс, түүний таталцалтай уялдсан; 4) Бүсийн нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг тогтвортой хангах үүрэг, чиглэлтэй хот.	Авто зам, төмөр замын сүлжээнд холбогдсон , орон нутгийн түвшний тээвэр, логистик хөгжсөн хот.	Аймгийн түвшний эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ үзүүлэх хот, орон нутгийн онцлогийг харгалзан эрдэм шинжилгээний төв, хүрээлэн, Их, дээд сургууль, коллежийн салбар, нэгжүүдтэй хот.	Улсын зэрэглэлтэй хотын шаардлагыг хангасан, аймгийн төвд байршилтай хот.
Орон нутгийн зэрэглэлтэй хот	IV	Орон нутгийн хөгжлийн төв хот	15000-аас 50000 оршин суугчтай, хот бүрдүүлэгч дэд бүтэц хөгжсөн, Орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд тодорхой үүрэгтэй хот.	1) Орон нутгийн түвшинд тогтвортой үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх; 2) хот, тосгон хоорондын, салбар хоорондын үйлдвэрлэл, үйлчилгээний хоршилт, хослол, төрөлжилтийг дэмжин хөгжүүлэх; 3) Аж үйлдвэрийн хөгжлийн бүс, түүний таталцалтай уялдсан; 4) Орон нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг тогтвортой хангах үүрэг, чиглэлтэй хот.	Авто зам, төмөр замын сүлжээ, түүний үйлчлэлийн таталцалд байрлалтай, орон нутгийн түвшний тээвэр, логистик хөгжсөн хот.	Аймгийн түвшний эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ, зарим их, дээд сургууль, коллежийн салбар, нэгжүүдтэй хот.	Аймгийн зэрэглэлтэй хотын шаардлагыг хангасан аймгийн төв болон суурин газар бүхий хот.
	V	Орон нутгийн хот	15000-аас 50000 оршин суугчтай, Орон нутгийн нийгэм, эдийн засгийн хөгжилд зарим үүргийг гүйцэтгэдэг хот.	1) Орон нутгийн түвшинд тогтвортой үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх; 2) Аж үйлдвэрийн хөгжлийн бүс, түүний таталцалтай уялдсан; 3) Орон нутгийн эдийн засгийн өсөлтийг тогтвортой хангах үүрэг, чиглэлтэй хот.	Авто зам, төмөр замын сүлжээ, түүний үйлчлэлийн таталцалд байрлалтай хот.	Орон нутгийн түвшний эмнэлгийн тусламж, үйлчилгээ, мэргэжлийн болон техникийн боловсролын сургалтын байгууллага, түүний салбар нэгжтэй хот	Аймгийн зэрэглэлтэй хотын шаардлагыг хангасан суурин газар бүхий хот.

Эх сурвалж: М.Алтанбагана, П.Цэенханд нар. 2023. "Хотуудад улс, аймгийн зэрэглэл тогтоох, хот, тосгодын чиг үүрэг, статусыг тодорхойлох судалгаа" сэдэвт шинжлэх ухаан, технологийн захиалгат төслийн тайлан. БШУЯ, ШУТС, БХБЯ, ШУА-ийн Газарзүй, геоэкологийн хүрээлэн.

ХАВСРАЛТ 4. Тэгш бус байдлын шинжилгээний үр дүнгийн нэгтгэл, Монгол Улс, 2018, 2021

Эх үүсвэр	Үзүүлэлт	Түүврийн хэмжээ	Улсын дундаж	Хамгийн хол хоцорсон бүлэг	Хамгийн сайн бүлэг	Хамгийн хол хоцорсон болон хамгийн сайн бүлэг хоорондын зөрүү	Хамгийн хол хоцорсон бүлгийн хувь
ӨНЭЭС, 2021	Ундны усны суурь үйлчилгээний хэрэглээ	11199	85.0	30.0	99.0	69.0	8.0
	Ариун цэврийн байгууламжийн хэрэглээ	11199	66.0	12.0	96.0	84.0	16.0
	Эрчим хүчний хэрэглээ	11199	99.0	97.0	100.0	3.0	8.0
	Цэвэр түлшний хэрэглээ	11199	52.0	0.00	94.0	94.0	16.0
	Интернэтийн хэрэглээ	11199	78.0	39.0	97.0	58.0	17.0
	Гар утасны хэрэглээ	11199	96.0	91.0	98.0	7.0	12.0
	Сургуулийн өмнөх боловсрол	2679	62.0	24.0	76.0	52.0	14.0
	Бүрэн дунд боловсрол, 20-35 насны бүлэг	8334	85.0	54.0	99.0	45.0	15.0
	Бүрэн дунд боловсрол, 35+	16000	69.0	19.0	94.0	75.0	7.0
	Дээд боловсрол, 25-35 насны бүлэг	5905	48.0	9.0	81.0	72.0	13.0
	Дээд боловсрол, 35+	16000	26.0	2.0	52.0	50.0	15.0
	Гэмт хэрэг/дээрэм, эсвэл хүчирхийлэл, халдлагад өртсөн эсэх	11199	19.0				
	Байгалийн аюулт үзэгдэлд өртсөн эсэх	11199	1.0				
	Гоц халдварт өвчин (хүний болон малын)	11199	12.0				
Хүний үйл ажиллагаатай холбоотой осол (бичил уул уурхайн, тээврийн хэрэгслийн болон усны)	11199	7.2					
НҮТС, 2018	Ундны усны суурь үйлчилгээний хэрэглээ	13798	83.0	49.0	97.0	48.0	25.0
	Ариун цэврийн байгууламжийн хэрэглээ	13798	68.0	39.0	87.0	48.0	25.0
	Эрчим хүчний хэрэглээ	13798	98.0	92.0	100.0	8.0	25.0
	Цэвэр түлшний хэрэглээ	13798	50.0	4.0	89.0	85.0	25.0
	Банкны данс эзэмшилт	13798	93.0	87.0	96.0	9.0	10.0
	Интернэтийн хэрэглээ	13798	68.0	23.0	97.0	74.0	19.0
	Гар утасны хэрэглээ - өрх	13798	98.0	92.0	100.0	8.0	10.0
	Гар утасны хэрэглээ – хувь хүн	15271	96.0	87.0	100.0	13.0	11.0
	Цар тахлын бэлэн байдал	32735	25.0	2.0	40.0	38.0	8.0
	Сургуулийн өмнөх боловсрол	2551	74.0	30.0	89.0	59.0	7.0
	Бүрэн дунд боловсрол, 20-35 насны бүлэг	11756	66.0	29.0	84.0	55.0	11.0
	Бүрэн дунд боловсрол, 35+	18549	43.0	14.0	64.0	50.0	12.0
	Дээд боловсрол, 25-35 насны бүлэг	9041	52.0	16.0	76.0	60.0	18.0
	Дээд боловсрол, 35+	18549	26.0	3.0	44.0	41.0	12.0
	Гэр бүл төлөвлөлт	5392	65.0	54.0	80.0	26.0	18.0
	Төрөх үеийн мэргэжлийн тусламж	2195	99.0	98.0	100.0	2.0	17.0
	Өсөлтийн хоцролт, 5 хүртэлх насны хүүхдүүд	5915	10.0	18.0	-31	-13.0	9.0
	Илүүдэл жин	5882	11.0	13.0	-17.0	-6.0	14.0
	Туранхай	5882	1.0	2.0	-4.0	-1.0	14.0
	Эмэгтэйчүүдийн хүчирхийлэл эсрэг	10794	9.0	23.0	-42.0	-19.0	7.0

ХАВСРАЛТ 5. Боломжийн тэгш бус байдлын шинжилгээний арга зүй

“Хэнийг ч орхигдуулахгүй” гэдэг нь “боломж нь хязгаарлагдаж, саад бэрхшээлд өртсөн” хүмүүсийг илрүүлж, анхаарах бөгөөд ихэвчлэн ялгаварлан гадуурхалтын олон, огтлолцсон хэлбэрт өртөж буй хүмүүсийг багтаан авч үзэх гэсэн утгатай.

Боломжийн тэгш бус байдлын шинжилгээний арга зүй нь суурь үйлчилгээний хуваарилалт дахь тэгш бус байдлыг хэмжих, хөгжлийн нэг талбарт хамгийн алслагдсан байдлыг тодорхойлох гэсэн хоёр арга хэрэгслээс бүрддэг. Тодруулбал, i) хөгжлөөс хамгийн хол хоцрогдсон өрх, хүн амыг тодорхойлохын тулд CART (ангилал ба регрессийн мод) шинжилгээний арга, ii) улс орнуудын тэгш бус байдлыг харьцуулахад ашигладаг Тэгш бус байдлын индекс буюу D-Index.

Боломжийн тэгш бус байдлын шинжилгээг дараах 4 алхамтайгаар гүйцэтгэнэ. Үүнд:

- » Алхам 1: Хэн хамгийн хол (ард) хоцорсон байна вэ?
- » Алхам 2: Яагаад хамгийн хол (ард) хоцорсон бэ?
- » Алхам 3: Бид юу хийх ёстой вэ?
- » Алхам 4: Тэгш бус байдалд хяналт тавьж, ахиц дэвшлийг яаж үнэлэх вэ?

АНДЭЗНК-оос өрхийн болон хувь хүний боломжийн тэгш бус байдлыг илрүүлэхдээ дараах үзүүлэлтүүдийг боломж (opportunity) ба саад бэрхшээл (barriers) гэсэн хоёр бүлэгт хуваан авч үздэг.

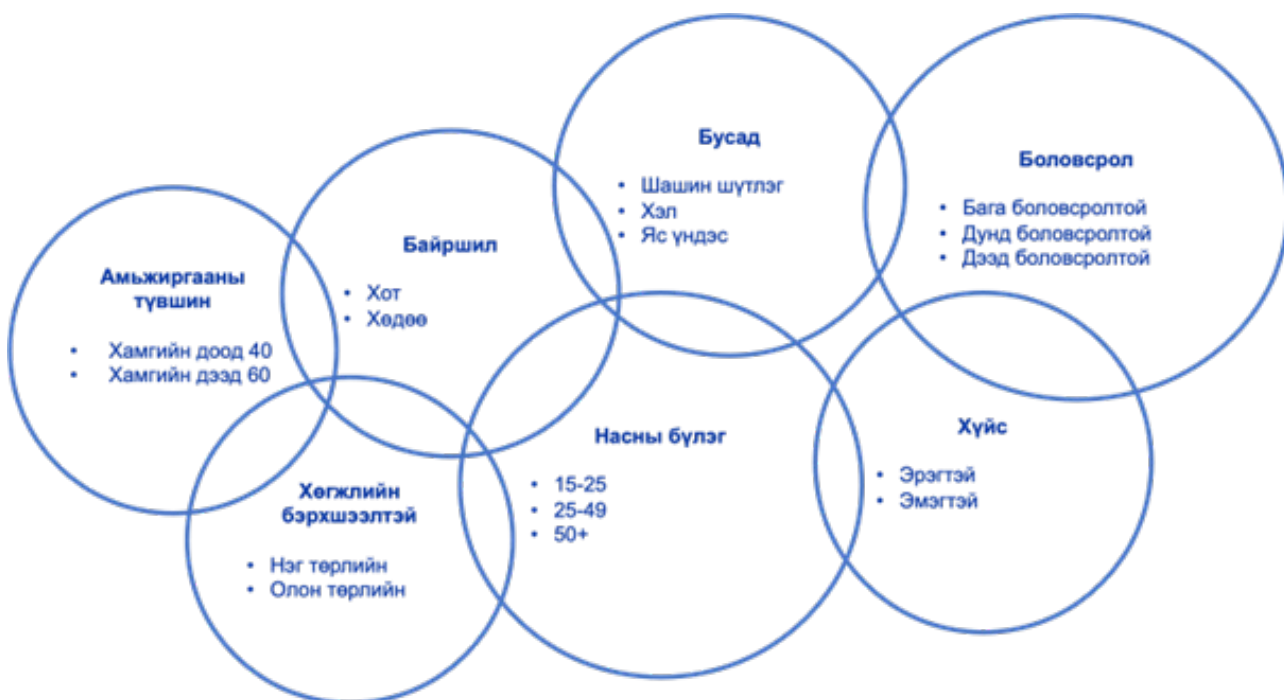
Хүснэгт 2.1. Өрх, хүн амын боломж ба саад бэрхшээл

Өрхийн боломж	Хувь хүний боломж
<ul style="list-style-type: none"> » Ундны усны хэрэглээ » Ариун цэврийн байгууламжийн хүртээмж » Цахилгаа, эрчим хүчний хэрэглээ » Цэвэр түлшний хэрэглээ » Банкны данс эзэмшил » Интернетийн хэрэглээ 	<ul style="list-style-type: none"> » Бүрэн дунд боловсрол эзэмшсэн байдал » Дээд боловсрол эзэмшсэн байдал » Гэр бүл төлөвлөлтийн хэрэгцээг орчин үеийн арга хэрэгслээр хангасан байдал » Төрөх үеийн мэргэжлийн тусламж
	Хувь хүний саад бэрхшээл <ul style="list-style-type: none"> » Тав хүртэлх насны хүүхдийн антропометрийн хэмжилт (өсөлт хоцролт, илүүдэл жин, тураал) » Эмэгтэйчүүдийн эсрэг хүчирхийлэл » Өсвөр насны төрөлтийн түвшин » Өсвөр насны гэрлэлт

Эх сурвалж: UN-ESCAP, 2021. “Leave no one behind: A Methodology to identify those furthest behind in Asia and Pacific”, Working Paper 2021/01.

Ийнхүү боломж ба саад бэрхшээлээс гадна тухайн өрх, хүн амын нөхцөл байдал (circumstances)-ыг илэрхийлэгч үзүүлэлтээр холбогдох тоо мэдээллийг нарийвчлан ангилж, “Хэн хамгийн хол (ард) хоцорсон байна вэ?” гэдгийг тодорхойлно. Үүний тулд дараах нөхцөл байдлыг тодорхойлогч хүчин зүйлсийг ашиглана. Үүнд:

Зураг 2.1. Өрх, хувь хүний нөхцөл байдал (circumstances)

Эх сурвалж: UN-ESCAP, 2021.

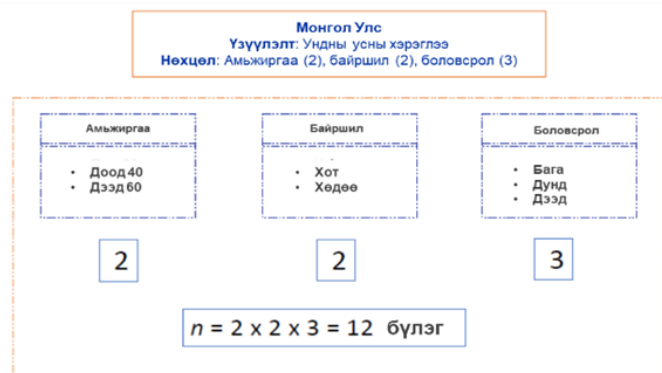
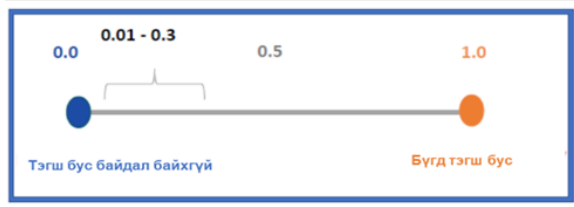
Хүн амын бүлгүүдэд боломжийн хүртээмж хэрхэн тэгш бус хуваарилагдаж байгааг тэгш бус байдлын индекс буюу D-индекс харуулна. Энэ индекс нь эмэгтэйчүүд, ядуу өрхүүд, үндэстний цөөнх гэх мэт өөр өөр бүлгүүд тодорхой боломжийг

хэрхэн хүртэж байгааг хэмждэг бөгөөд 0-ээс 1-ийн хооронд хэлбэлздэг. D-индексийг тооцоходоо боломжийн хүртээмжийн тэгш бус байдлыг (эсвэл саад бэрхшээлийн тархалтыг) дараах томъёогоор тооцно. Үүнд:

Зураг 2.2. Тэгш бус байдлын индекс (D-Index) тооцох арга зүй

$$D = \frac{1}{2\bar{p}} \sum_{i=1}^n \beta_i |p_i - \bar{p}|$$

- β_i бол түүвэр дэх i бүлгийн эзлэх хувийн жин (β_i нийлбэр 1 – тэй тэнцүү байна)
- \bar{p} тухайн улсын хүртээмжийн дундаж түвшин
- p_i бол хүн амын i бүлгийн хүртээмжийн түвшин. 0 – ээс 1 хүртэлх утгыг авна.
- n бол янз бүрийн нөхцөл байдлын дагуу тодорхойлогдсон бүлгийн тоо

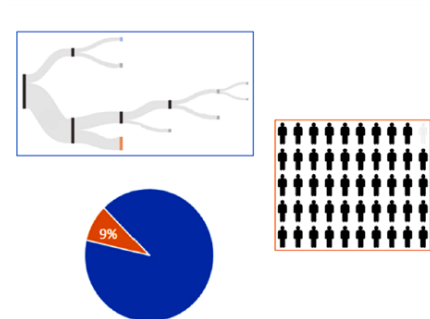

Эх сурвалж: UN-ESCAP, 2021.

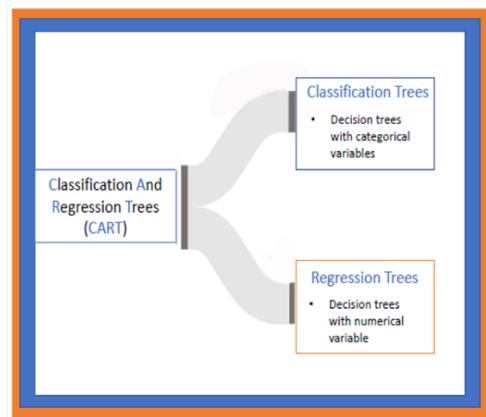
CART (ангилал ба регрессийн мод) шинжилгээ нь боломжид хүрэхэд хамгийн хоцрогдсон эсвэл харьцангуй өндөр саад бэрхшээлтэй тулгардаг хүмүүсийг тодорхойлох арга зүйн хандлага юм. Энэ нь боломж эсвэл саад бэрхшээл тохиолдоход хүрэх тодорхой түвшний хүн амын бүлгийг тодорхойлдог.

Мөн энэ шинжилгээ нь хамтын нөхцөл байдал тулгуурлан хамгийн хол хоцорсон бүлгүүдийг тодорхойлж, үндсэн боломжуудад хүрэхэд ямар нөхцөл байдал хамгийн их саад болж байгааг илрүүлэх, бодлого боловсруулагчдад тэгш бус байдлыг бууруулахын тулд хамгийн түрүүнд хэнийг анхаарах вэ гэдгийг тодорхойлоход тусална.

Зураг 2.3: CART (ангилал ба регрессийн мод) шинжилгээ

- Шаардлага**
- **Мод:** Нарийвчлан задрахдаа хамгийн ихдээ 6 нөхцөл байдлаар
 - **Абсолют утга:** Төгсгөлийн хэсэг хамгийн багадаа 49 ажиглалтын утгатай байх
 - **Хувийн жин:** Төгсгөлийн хэсгийн нийт түүврийн хэмжээнд эзлэх хувь хамгийн багадаа 9% байх

Эх сурвалж: UN-ESCAP, 2021.

Гэхдээ боломжийн тэгш бус байдлын шинжилгээ (LNOB Analysis) нь нөхцөл байдал ба үр дагаврын хоорондын учир шалтгааны хамаарлыг тайлбарлахгүй, мөн ирээдүйд хэн хамгийн хол хоцрохыг эсвэл өөр нөхцөлөөр урьдчилан таамаглаж чадахгүй ч цаг хугацаа хоорондын өөрчлөлтийг харьцуулан харуулах боломжийг олгодог.

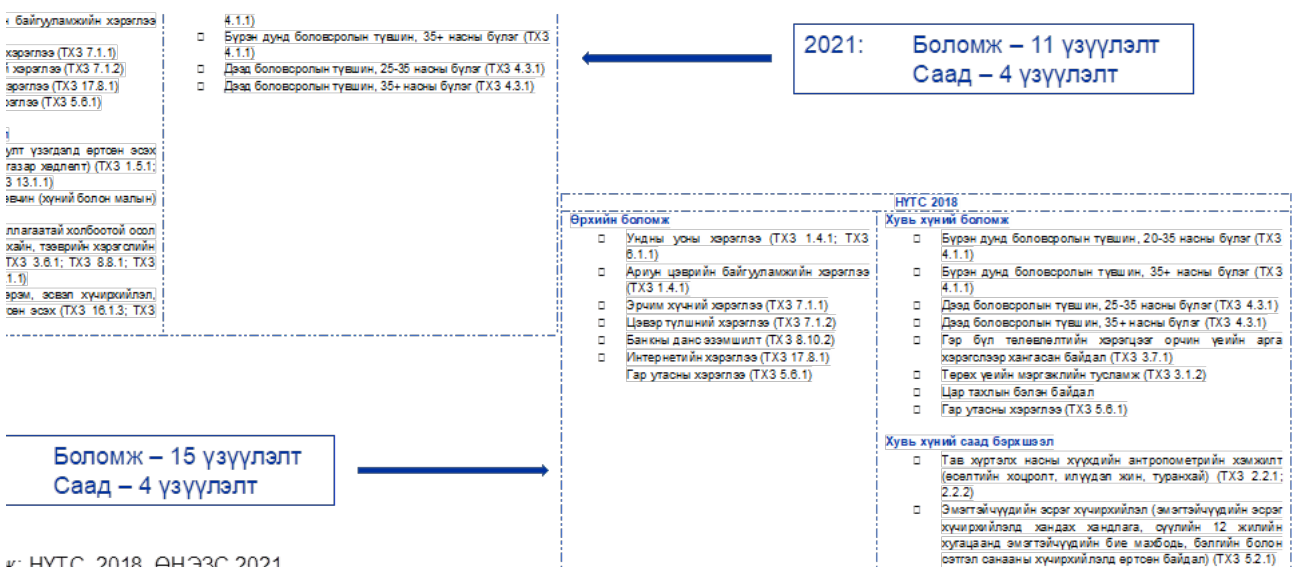
Мэдээллийн эх үүсвэр

Боломжийн тэгш бус байдлын шинжилгээ (LNOB Analysis)-г хийхдээ үндэсний хэмжээний төлөөлөх чадвар бүхий судалгааны өгөгдлийн санг ашиглах ёстой. Иймд Үндэсний статистикийн хороо (ҮСХ)-оос 2018 онд хийгдсэн Нийгмийн үзүүлэлтийн түүвэр судалгаа (НҮТС)-ны өгөгдлийн сан болон 2021 онд хийгдсэн Өрхийн нийгэм, эдийн засгийн түүвэр судалгаа (ӨНЭЗС)-ны мэдээллийн санд тулгуурлан шинжилгээг хийсэн. НҮТС нь

нийт 13,798 өрхийг хамруулсан түүвэр судалгаа бөгөөд Монгол Улсын хүүхэд, эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүдийн эрүүл мэнд, боловсрол, хөгжил, хамгаалал, аж байдал, тэдний эрхийн хэрэгжилт болон эрэгтэйчүүд, эмэгтэйчүүдийн ХДХВ/ДОХ-ын талаарх мэдлэг, хандлага, бэлгийн зан үйл, хүн амын сайжруулсан ундны ус, ариун цэврийн байгууламжийн хэрэглээ, гар угаах газар, иоджуулсан давсны хэрэглээний талаарх чанартай статистик тоо мэдээллийг гаргах, баяжуулах зорилготой судалгаа юм. ӨНЭЗС нь нийт 320 сум, 9 дүүргийн 11,232 өрхийг хамруулсан, хүн амын амьжиргааны түвшин, ядуурлын байдлыг тодорхойлохоос гадна өрхийн орлого, зарлагыг

тооцох, хэрэглээний үнийн индексэд ашигладаг сагс болон жинг шинэчлэх, ДНБ-ийг хэрэглээний аргаар тооцоход шаардлагатай мэдээлэл гаргах зорилготойгоор хийгддэг судалгаа болно. Эдгээр судалгаанууд дахь өрх, хүн амын боломжийн тэгш байдлыг илэрхийлэгч үзүүлэлтүүдийн тодорхойлолт, ойлголт ижил тул цаг хугацааны өөрчлөлттэй байдлыг харуулах, нөгөө талаас, судалгааны мэдээллээр тэгш бус байдлын өнөөгийн нөхцөл байдлыг нотлон баталгаажуулах боломжийг олгосон. Монгол Улсын хувьд өрхийн болон хувь хүний боломжийн тэгш бус байдлыг илрүүлэхдээ дараах зурагт харуулсан үзүүлэлтүүдийг сонгон авсан.

Шинжилгээнд сонгогдсон үзүүлэлтүүд, Монгол Улс 2018 ба 2021

Монгол Улс Улаанбаатар - 38
Ж.Самбуугийн гудамж - 11
Засгийн газрын 11 дүгээр байр
Эдийн засаг, хөгжлийн яам

 info@med.gov.mn

 (+976) 51263333, 77001717